

The Ewing Christian College Magazine

Allahabad, U. P., India

EDITORIAL BOARD

B. B. MALVEA

M. A. HAKK

R. L. SHUKLA

N. K. BISWAS (EDITOR)

R. C. DWIVEDI ... (Hindi)	} <i>Student Editors.</i>
ASHRAF KHAN ... (Urdu)	

The Ewing Christian College Magazine, issued three times a year, is intended to interest not only the student body but also the alumni and friends. A subscription fee of Re. 1-8-0 is required of all present students. Others pay Rs. 2. The hearty co-operation of students and alumni is earnestly requested.

CONTENTS

	Page.
Letter from the Principal	1—2
“ Our sweetest songs are those that tell of saddest thoughts ” ...	3—6
Richelieu	7—9
Robert Louis Stevenson	10—12
The folly of Being all comfortable	13—14
He comes to College	15—16
Bhagwati Charan Varma : his pessimism	17—18
Votes	19
Newspaper reading	20—22
India in Agony	23—24
Notes and News	25—40
<i>Hindi Section</i>	1—18
<i>Urudu Section</i>	1—16

My Creed

I would be true, for there are those who trust me ;
I would be pure, for there are those who care ;
I would be strong, for there is much to suffer ;
I would be brave, for there is much to dare.

I would be friend of all, the foe, the friendless ;
I would be giving, and forget the gift ;
I would be humble, for I know my weakness ;
I would look up, and laugh, and love and lift.

HOWARD A. WALTER,

THE
Ewing Christian College Magazine

VOL. XXV { SEPTEMBER, 1934 } No. 1

Letter from the Principal

DO we realize that we are living in a period of change and progress in this College? And do we remember that we are all partners in this process of development? Many of us have only recently joined and do not feel the contrast between the past and the present. For such I would like to enumerate some of the new things that are going on today.

Today we have a department of Physical Education with required physical examinations and required regular physical activities for every student. New games, including water sports have been introduced. This is very different from the old system, still in vogue in most places, which provides games only for a selected few, and physical jerks under a drill-master for the rest.

The College has advertised its readiness to admit women students. There have already been a number of applications, and as soon as the number becomes sufficient to ensure a favourable beginning to co-education, we may expect the start to be made. Already we have had several conferences and functions in the College in which both men and women students participated.

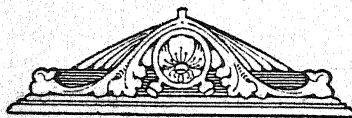

Some may not know that the medical service available and the medical records maintained in this College are equalled in few places in India. A strong tradition is being built up in regard to Science, Economics and History trips and excursions. The General Knowledge Contests are built upon a growing practise of wide reading and extra-curricular activities. If a student or a teacher wishes to study German or French or music, he will find classes open to him. Many are becoming adepts at photography, or radio enthusiasts. Our stage has been fitted with improved lights and curtains, and very high class plays have been produced by students and members of staff.

Our new Constitution brings under a single managing board the College, the Institute, Holland Hall and the Jumna School. The United College is now known by the original name, the Allahabad Christian College. This re-union represents an integrating of all our activities, gives additional continuity to the life of students who remain with us during their advanced studies, furnishes the inspiration and facilities for research and original investigation, and gives us a definite contact with the rural conditions and needs of India.

Those who read this page will think of many other features of our common life which should be mentioned in a bulletin of progress. Not least of these will be the extension programme of Social Service undertaken on both sides of the Jamna by well organized associations of students and teachers. We are all moving together toward greater and better things; and those whose memory goes back to the days of small things have every reason to enter this year and the years ahead with new courage.

C. H. R.

“ Our Sweetest Songs are those that tell of Saddest Thoughts ”

The Element of Sadness in Art

THE other day, on our way home, after seeing the film Seeta, a friend of mine remarked, “With all that can be said of its superb expression of human sentiments and excellent effort to show the best of acting, India can produce, it must be admitted that the film was after all a tragedy, and as such not a good specimen of recreative art.” Instantaneously the beautiful line of Shelley sprang to my lips. I restrained myself then, but the suppressed feeling continued to smoulder within me for a long time. We Indians are generally accused of viewing the world with an inordinately philosophic attitude,—always thinking of life as

“ A walking shadow, a poor player
That struts and frets his hour upon the stage
And then is heard no more.....a tale
Told by an idiot, full of sound and fury
Signifying nothing.”

Well, I am no exception to this not-very-flattering characterization of our nation. In fact this brooding over my friend's remark had such an appalling effect on me and such was the crowd of thoughts that swept through my mind at that time, that, now, I cannot but relieve my heart with words and share with the reader my mental caprice.

To begin with, let me assert that Art is nothing more than “a shadow of humanity.” Shakespeare says, “The purpose of playing both at the first and now, was and is, to hold, as 'twere, the mirror up to nature.” [HAMLET]. Nature, Humanity, World, Life, whatever way we put it, is, to borrow Horace Walpole's words, “a comedy to those who think, a tragedy to those who feel.” And true it is that Art, to all intents and purposes, stands for those who feel, those who realize the comparatively greater importance of the heart than of the head in man's nature. The life of man, ‘solitary, brutish, poor, nasty and short;’

this life of man, groaning under the unendurable yoke of agony, bearing the excruciating pains of incessant suffering, resounding with heart-breaking sobs of millions of unsatisfied, despondent, troubled souls, is a *tragedy*. We may snub down this naked truth under the excuse of calling life "a tumble-about thing of ups and downs." We may condemn this idea as a wholly pessimistic view of life. We may force a soothing sense of self-satisfaction on ourselves by calling this body "a pleasing being" and this life "warm precincts of a cheerful day." But we must needs, in the long run, acknowledge the bitter truth of the futility of these assumptions; we must needs join with the poet in sounding this solemn note of life's tragedy:

" Life, like a dome of many coloured glass
Stains the whole radiance of Eternity
Until death tramples it to fragments "

—SHELLEY

Such is the tragedy of life! Man—an imperfect being—is always striving to attain perfection. All of us are toiling hard to that end which always haunts our dreams, but is never realized. The insatiable craving to reach our ideal spurs us on to constant application. Like the distant, solitary morning star, like the glistening pool of water in a desert, that unrealised ideal ever seems to beckon to us. We are maddered, we are crazed; up, up we rise; on, on we proceed; but alas, the star is not a step nearer, the pool is not a whit less distant! The broken arcs, and not the complete circles, fall to our lot. This agony, this pang, this anguish at the non-realisation of perfection is the characteristic feature of human life. And hence the faithful representation and expression of this feature is true Art,—a picture that will strike dumbfounded any one who looks at it,—a melody whose rolling and sonorous tune will grip all who have it! The exquisite melody of the "Nightingales" appeals to us not only because of the rich beauty of description and sweetly flowing rhythm of verse, but because it

" Is the voice of desire
A throe of the heart
Whose pining visions dim, forbidden hope profound
No dying cadence nor long sigh can sound."

The world-renowned picture "Hope" arouses our heartfelt appreciation, not only due to its elegant finishing and graceful mixing of colours, but mainly because it has something of reflective sadness about its theme—something that reveals to us the miserable plight of humanity in its

dogged efforts to "hope on, to hope ever" for the attainment of the dim, indistinct ideal of perfection! The marvellous sculptural group known as the "Laocoon" invites perpetual admiration from us, not only because it betrays a sense of unparalleled daintiness and unique continuation, but chiefly because it forms a magnificent study of pain and horror, and in its central figure, of agonising effort. Tragedy, thus, is the very essence of life and the tragic element in Art is its most sublime and pious aspect. The tragedy, the suffering, of Keats brought his noblest poetry. Some of his poems are the sublimation of the torture he suffered. Had he never known

" The weariness, the fever and the fret
Here, where men sit and hear each other groan
Where palsy shakes a few, last grey hairs,
Where youth grows pale and spectre-thin and dies ;
Where but to think is to be full of sorrow
And leaden-eyed despairs."

I doubt very much whether he would have been able to produce the remarkable series of the clear and unmistakable notes of a gorgeous symphony in such a short time. The writer of "Crime and Punishment," before writing this superb novel, had undergone poverty, pain, prison and persecution, then as a result in the pathetic tragedy of "Crime and Punishment," he made a notable addition to

" Jewels five words long,
That on the stretched fore-fingers of Time
Sparkle for ever."

It is needless to repeat here how much more impressive and solemn a single tear-drop of genuine grief is than rollicking laughter or a witty joke. A tear is the very 'essence' of one's feelings, not merely trickling from the eye, as it apparently does, but emanating from the very recesses of one's heart. It is a raging storm after the 'calm' of intense grief. That calmness—when

" Grief nigh fills my heart to breaking
But I cannot weep a tear"

is terrible. But what a soothing effect is brought by the burst of tears that follows! "Like summer tempest come tears" and wipe off the whole burden. The consequent listlessness is blissful; sad like a growing dusk, gloomy like a fatigued, downcast spirit and soft like a sigh, it is soothing in its very melancholy. And this is the reason why tragedy is more appealing to the human heart than light comedy. The tragic element, issuing from the innermost recesses of the Artist's heart, imbibes

in itself his bitter experiences of blasted hopes and unsatisfied longings; it has in it a sincere representation of his heart. And that is why it stirs our deep, deep feelings; its pathos arouses all that is of emotion, tenderness and sentimentality in our hearts; in short, it touches us. The comedian's humorous and joyous, happily-ending stories may, for a while, create ripples on the surface of grim, grave depths of feelings, ripples that are gradually lost in the vastness of the expanse; but it is for the teller of heart-breaking, tragic stories of unfulfilled desires to reach the bottom, to stir the lowest depths of those deep waters, in a word, to set man a-thinking over what he is and what he ought to be.

And there is a sense of an inexplicable animation, too, at seeing or hearing an artistic piece of tragedy. I could never make out why I felt a throbbing of the heart,—a strange feeling of unusual vigour and zest, when I saw the films "The Sign of the Cross" or "Seeta." There was something in them that seemed to instil inspiration and enthusiasm into me. It was, I now presume, perhaps because they present, most artistically, the unchangeable reality of human life,—that it is a tragedy. The tragedy of Adam and Eve—the first man and woman—is repeating itself invariably in the case of every human being. If not for any other reason, let us appreciate the tragic element in Art, because of this fact: that, despite his attempt to conceal reality by forcing on his lips an apparently eternal smile, despite his hiding the true condition under the cloak of mirth and enjoyment, despite his efforts to content himself by an outward joy of hope and promise, a choked sob does escape Man,—a sob that

".....concealed like an oven stopped
Doth burn the heart to cinders,"

a sob that vibrates the air with the haunting voice of an ever-lasting misery, a sob—a piteous sob that brings to our minds a 'faint, ghastly, picture of the fiery, horrible and sighing' furnace, flaming in Man's heart with extreme anguish, agony and woe !!

" To each his suffering : all are men
Condemned alike to groan ;
The tender for another's pain,
The unfeeling for his own."

Tragedy expresses this eternal and universal sob; therefore it deserves to be loved by us.

JAGDISH CHANDRA MATHUR,

II Year Arts.

Richelieu

NO one would dispute Cardinal Richelieu's right to be regarded as a National Hero. He was born on the 9th of September, 1585. His father flung his earthly career in'to the mysteries beyond, when Richelieu was only five years of age.

He was true to his family traditions, he was a bold and ready fighter, active, pushing and not over-scrupulous. He passed the first years of life in a community that was in constant apprehension of arson and pillage in a land where famine and pestilence were frequent visitors; and these conditions existed because the law was not strong enough to repress the violent and protect the orderly.

The Marquis of Chillou as Richelieu was then called by nature hankered for fighting rather than praying. In the year 1606 he was nominated as Bishop of Lucon. Then by adroit courtly intrigue and faithful service to Coicini he was appointed in 1616 a Secretary of State to the King. But he owed all to Concini, and his taste of power ended with the murder of his patron.

His aim was twofold: to make the royal power of France—his power—absolute and supreme at home and to crush the rival European powers of the Hapsburg.

To accomplish his objects he crushed the political power of the Huguenots, curbed the turbulent spirit of the nobles and destroyed the political and judicial institutions of all real power.

His other object was to extend the frontiers of France so as to secure for it a predominant position in Europe. To secure this object he laboured to cripple the power of the House of Hapsburg in both its branches, especially in Austria and Spain. This is why he joined the Thirty Years War.

Richelieu's participation in the Thirty Years War was the most important measure of his foreign policy, it modified the future of Germany,

it made France leader among continental powers. It absorbed the resources of the country and the energy of the ministers during all the later years of his administration.

When Richelieu became the prime minister, he endeavoured to check the disorders he found in the Government's finances. There was chaos in administration and so the public of France could be plundered with much ease and little danger.

Financial administration was so bad that there was not a financier who did not live like a lord, and dress like a prince, and many of them were allied to the most illustrious houses in the kingdom. But Richelieu showed his intelligence and capacity for administration at this juncture. He discovered all thefts. Eleven millions were obtained from them at this time; the sum they paid for immunity was an indication of the amount they had stolen.

During the long years of the Cardinal's administration, plots for his overthrow and against his life were formed with varying frequency. It was not only his foreign policy but also his personal character that aroused an unlimited supply of enemies.

His was not only a man cunning in intrigue and skillful in foiling the plots of enemies but he met them with a resolute courage that never flinched. The Cardinal had entire confidence in his judgment. He would not seek the advice of others and still less did he desire to guide his steps by the counsels of any legislative body.

There were mistakes in Richelieu's policy and foibles in his character, but in great crises he showed that degree of energy and courage which awes contemporaries and attracts posterity. His power over the people was very strong. A strange fact was noticed when he fell ill. At the time of his illness, in all the churches of Paris prayers were offered for the restoration of the Cardinal's health. Probably none of those who uttered them desired their fulfilment.

He was a man of iron will and indomitable energy. He had an unerring instinct. Stern and ruthless, he governed by terrorism and struck down remorselessly all who dared to oppose him. With a statesmanlike judgment, he singled out the obstacles to the greatness of France.

He was bishop, a cardinal and a devout Catholic. Yet there was no statesman in Europe who was more disliked at Rome than he was. He was called the Pope of the Huguenots and Patriarch of Atheists.

Unfortunately he did not live to see the complete fulfilment of his plans, but he saw enough to be confident of their final success.

He met his end with perfect calmness. He showed braveness of character even at the hour of his death and was fully conscious of his surroundings even to the last moment. The chamber in which he breathed his last was thronged with people, but few regretted his death.

He was troubled by no weak doubts and vacillating purposes. His assurance appalls everyone.

The career of many great men ended in failure and disappointment; they lost their hold on power or fortune failed them at the last. The defeat of Austerlitz saddened Pitt's dying hours: the loss of power embittered Bismarck's closing years. It was not so with Richelieu. His life drama ended in a blaze of glory.

It is the test of a statesman that his creation endure; the influence of Richelieu upon French Government continued for almost two centuries and was by no means destroyed even by the great cataclysm of the revolution. The mob paraded the head of the great cardinal on a pole in brutal triumph, but the theory of the centralised Government which he did so much to perfect and which alone as he believed could render France great, did not perish in the French Revolution.

PURUSHOTTAM DAS TANDON,
II Year (Arts).

The Best Happiness.

Is not making others happy the best happiness? To illuminate for an instant the depth of a deep soul, to cheer those who bear by sympathy the burden of so many sorrow laden hearts, and suffering lives, is to me a blessing and a precious privilege. There is a sort of religious joy in helping to renew the strength and courage of noble minds. We are surprised to find ourselves the possessors of a power of which we are not worthy, and we long to exercise it purely and seriously.

—Amiel.

Robert Louis Stevenson

THE famous English essayist, poet and novelist, Robert Louis Balfour Stevenson, was the only son of Thomas Stevenson, a famous civil engineer, and his wife Margaret Balfour. He was born at 8 Howard Place, Edinburgh, on the 13th November, 1850.

From childhood he suffered from bad health and in 1853 had a hair-breadth escape from death from gastric fever. He spent his schooldays solely in Edinburgh from 1857 to 1867, but ill-health disturbed greatly his studies and thus he had little chance of good education. To keep up good health he often accompanied his father to Scottish coast light-houses and thus made himself accustomed to travelling.

In these surroundings his health improved and he went to Anstruther and to Wick to study civil engineering. In 1867 he received a silver medal from Edinburgh Art Society for suggesting some improvement in the light-house apparatus.

In the years 1866 and 1868 his first attempts, "The Pentland Rising" and "The Charity Bazar", were published. He went to study law at Edinburgh University in the year 1871 and was called to the bar four years later in 1875. The same year he met Colvin who afterwards became his best friend. His literary style found a grounding in 1875 and "The Appeal to the Clergy of the Church of Scotland" was published. Although he qualified himself for the bar, he paid no attention to his law practice. He toured France and Germany. A record of his adventures in this journey is put before the public eye in his books "An Ireland Voyage" (1878) and "Travels with a Donkey" (1879).

He met Mrs. Osbourne, his future wife or in Shakespearean language "his son's mother," in the year 1876, and married her in May, 1888, undertaking much pain and hardship in crossing the Atlantic and in reaching San Francisco (his wife's home). This journey affected his health a lot afterwards.

He returned home to meet his parents the same year with his wife and a step-son. They were given a hearty welcome on their arrival. But on account of bad health he went to Davos and remained there till 1881. He came to Scotland in summer and "The Sea Schooner", later known as *Treasure Island*, was published; and then went back again to Davos in the month of October.

His "Studies of Men and Books" was published in 1882. He went to Europe in the autumn of the same year and settled down at Marseilles; but as this place did not suit him well, he went over and lived in the beautiful house "La Solitude" at He'yers (a small place situated near Toulon, the naval port of France), where he spent the happiest part of his life.

The next year his "Silverado Squatters" was published. He thought of engaging himself in his work more seriously than before but had a very serious attack of fever and was taken over to Bournemouth in England where he lived up to August, 1887. His poem "A Child's Garden of Verses" was published in the year 1885 and "The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde," one of the famous story books, in the year 1886.

He sold his house "Skerryvore" at Bournemouth and sailed for New York with his mother, wife and step-son on the 21st August, 1887. The very next year he went to San Francisco and set sail in his schooner "Casco" which was waiting for him there. He visited Honolulu and stayed there for six months. The same year "The Master of Ballantrae" and "Wrong Box" were published. Afterwards he paid a visit to the leper settlement at Mulokai. In 1889 the Stevensons sailed for Gilbert Island and after six months of wandering at sea found themselves at Samoa. He spent only six months there and then sailed for Sydney where his letter to Dr. Hyde written in memory of Father Danien of the leper settlement in Pacific was published.

The last four years of his restless life were spent at Samoa, where he built a house to dig a hole for himself and became "A vigorous employer of labour, an active planter, and above all a powerful and benignant chieftain."

In 1893 bad luck hampered him; his whole family had a fever attack and his party's failure in Samoan politics broke his heart. In autumn of the same year he went to Sandwich Island for a change but was taken ill and was brought to Samoa where he died on the 3rd December, 1894, from a stroke of apoplexy.

The description of his funeral as given in an Encyclopaedia is as follows:—

"His body was carried next day by sixty sturdy Samoans, who acknowledged Stevenson as their chief, to the summit of the preceptious peak of Uaea, where he had wished to be buried, and where they left him for ever with the Pacific Ocean at his feet."

Thus ended the life of that tall, thin and dark-haired literary Englishman of his age. He was not only the author of those books mentioned above but of many others of which the best ones are, "Kidnapped," "Underwoods," "Palvis et Umbra," "Ballad," "An Object of Pity" and "Weir of Hermiston", this being his masterpiece.

M. AZHAR ANSARI.

Do the Right.

Without haste, without rest !
Bind this motto to thy breast.
Storm or sunshine, guard it well,
Bear it with thee as a spell.
Heed not flowers that round thee bloom,
Bear it onward to the tomb.
Haste not ! let no thoughtless deed
Mar fore'er the spirit's speed.
Ponder well, and know the right—
On ward then with all thy might,
Haste not ! years cannot at one
For one thoughtless action done.
Rest not ! life is passing by,
Do and dare before yon die.
Something mighty and sublime
Leave behind to conquer time.
Glorious 'tis to live for aye
When these forms have passed away.
Haste not ! Rest not ! Calmly wait ;
Meekly bear the storms of fate ;
Duty be thy polar guide.
Do the right what'er betide.
Haste not ! Rest not ! Conflicts past,
God shall crown thy work at last !

—Goethe.

The Folly of Being all Comfortable

IT is not a false point, no make-believe, that prosperity brings out the weaknesses of a man while adversity shows his virtues. The veterans and the inexperienced, the princes and beggars all alike are under the magic wand of prosperity and adversity. Nevertheless, the pleasure arising from the vicissitudes of life is comparatively greater than that from a comfortable living. The felicity of a convalescent person is ten times greater than the regal amenities. See the wretch who is tossed on the thorny bed of pain but at length gets a fresh lease of life, and also the observed of all observers thrown into the clutch of adversity. The former's fortune is on the increase, the latter's on the wane. So sweet are the days of adversity, and such is the severe pang of instability of human comforts! It is unwise then to long to be all comfortable and try to be shorn of ironies of fate that reveal the bright traits of one's character.

Adversity tries character as by fire. "Bound in the adamant chain of adversity" a sound-charactered man shines like tried gold. The sparks of his generosity are revived, his laudable qualities are revealed and he learns "to love and to forgive." On the other hand, those brought up in the lap of luxury become profligate and deteriorate in character amid prosperity. The very atmosphere of luxury makes their hearts devoid of human feelings and their bodies dull and torpid. Still the pity is that the world has an incurable hankering after comforts in life!

What after all is comfort to life? It is no less than a foil to quests and conquests of self, an axe to the root of all rudiments of morality, a stimulus to cupidity—almost stupidity. It is no more than a means to foster luxury which is transient, no more than a passing cloud that hangs for a moment, breaks and passes away. A comfortable life is self-occupied in some ways, paying attention to no man's condition or to what passes around. Even in this narrow field, a comfortable man is involved in complexities and perplexities—how to be still more comfortable. He is guided by no other motive than to be comfortable, he is sated with no other joys than those derived from comfort.

Prosperity, thus, uncoupled with adversity leads to unaccountable vexatious outcomes. It poisons the mind of humanity and is the fountain of all corruptions, evils and what not.

"It is gold instructed coward hearts,
In treachery's more pernicious arts."

Those who have not seen the days of adversity can hardly imagine how much adversity adds to the interests and pleasures of life. It is by no means asserted that prosperity has no bright side, but the fact is that the "Daughter of Jove"—adversity—shines more brilliantly than prosperity. She is more able or capable. She tests everyone and tests precisely. She tests the fidelity of a friend to another, fealty of a vassal to his lord and reality in everything. Thus adversity makes a man real. To speak of prosperity, she surrounds herself with fair weather friends, friends who deceive when the days of prosperity are gone. Hence in avoiding adversity, one may be in the midst of enemies.

"Uneasy lies the head that wears the crown."

DEVI SHANKAR BAJPAI,
II Year (Arts).

NONE of us yet know, for none of us have yet been taught in early youth, what fairy places we may build of beautiful thoughts—proof against all perversity. Bright fancies, satisfied memories, noble histories, faithful sayings, treasure houses of precious and restful thoughts, which care cannot disturb, nor pain make gloomy, nor poverty take away from us—houses built without hands for our souls to live in.

Ruskin.

He Comes to College

IN a city like Allahabad, and in a college like ours, it is no doubt very difficult for a boy coming from a village high school, to get adjusted.

Altogether new faces. A new world. In a word, he is thrown into a cramped atmosphere of neglect around him. He is helpless—quite helpless—no companion. He is befooled everywhere, but no helping it. Here is an account of such a boy.

He came from the village of Balia. On the 9th of July this Baliatic came to the college to have himself admitted. And no doubt for this very reason he was so glad. He fancied that he would be called a college student—no longer a matriculate—he would be always honoured by his village fellowmen, and it would be an act of honour for the villagers to invite him, whenever he goes there. If he passes his F.A., and goes to reside in his village, he will be surely made the *panch* of the village. He will exercise his power over them.

This idea so much pleased him, that instead of taking a carriage, which he considered would be slow, he went running to the College. In spite of this, when he reached the College, he found that he was late. He at once went under the banyan tree where the admission cards were being distributed. But alas! his name had already been called out, and he was found absent. Nevertheless he seated himself there, and began to ponder deeply over its consequences. After a while he stood up, went to the professor there, took his admission form, and felt very glad. He was half successful now. No obstacle appeared in his way to success—to honour and fame. For as he had read in his high school studies that "Coming events cast their shadows before," he said to himself, "Oh! I need not worry about that." Inspired with this hope, he hastily proceeded towards the entrance to the hall, to have his admission form signed and be admitted. But alas, to his disappointment he was pushed aside by the boys when he tried to enter the room. Very disappointed and dejected he was, for not only one loss did he suffer, but two—out of room and out at elbows. For a while he

remained there and then seeing a well-dressed fellow (a 2nd year student), whom he took to be a professor, went to him. He pulled a long face as if he was going to weep, and addressed him saying, "char (sir) weal (will) you pileage (please) tale (tell) mee (me) whare (where) to gibe (give) this phorm (form)." The boy (the 2nd year student) at once understood that he was a villager, and accordingly said to him, "val (well) you may summit (submit) it thomorrow (to-morrow), vie (why) botha (bother) yourself (yourself)". "Beg your paradon (pardon) char (sir)" said the boy "I mean that you need not botha (bother) yourself (yourself)". This time too he did not understand and said, "Char (sir) I habe (have) no birather (brother)." "I doon (don't) mean that," said the boy, "I say that you may go today and come-some other day." Saying this the senior student went away and he was left alone to think what to do. After a while he decided to go as advised.

After a few days he went into the hall to be admitted to the first year. When he went to the treasurer he began to losen his *dhoti* and take out something, and handed it over to the treasurer. The clerk looked at him and asked for one more, for late payment. He thought a little and gave a rupee to the clerk. The boy was very glad and returned to his parents with flying colours, and told them all about his great achievement.

On the 11th the boy presented himself at the College, but was late. Nevertheless he went into his class and was accordingly questioned why he was late by a well-dressed person whom he took to be a professor. He said, "char (sir) pilege (please) phorgibe (forgive) me. I weal (will) neighvar (never) be late any more." "Alright sit here and mind this that you will be fined if you are late any more." In a few minutes the bell rang and a professor entered the room, and the well-dressed student took his seat at once.

The professor, then began to take their attendance. When his roll number was called he couldn't respond in time and was marked absent.

These are the difficulties that trouble him and chase him furiously whenever he tries to escape them.

E. D. JACKSON,
2nd Year (Science).

Bhagwati Charan Varma : His Pessimism

MR. VARMA occupies a prominent position in the ranks of the modern Hindi mystical poets. He belongs to the new generation of poets who influenced by "larger and freer life" have been bold enough to reject the old traditional theories of art.

Though many a conventional critic has been shocked at his innovations in metrical arrangements, he has gradually drawn to himself the attention—nay the praise of the best minds.

Mr. Varma is a pessimist to his finger tips. That is why his poems are so uniformly grave, so far removed from humour, a spirit of sadness pervading all his writings.

अन्धकार ही अन्धकार है !
यह जीवन का मार्ग विषम !
×   ×   ×
बासनाओं का यह संसार ।
भयानक भ्रम का है बंधन ;
और इच्छाओं का मण्डल ;
आदि से अन्त रुदन है रुदन ,
एक अनियंत्रित हाहाकार ।
इसी को कहते हैं जीवन ।

Mr. Varma is very conscious of human limitations. The imperfections which cling to man have preyed heavily on his mind. Man longs for perfection only to discover that perfection is a thing which has only to be aimed at and not to be achieved in this difficult world.

जो पूरी हो सके कभी ।
मेरी ऐसी चाह नहीं ।
यहां महत्वाकांक्षाओं की ।
परिध नहीं है थाह नहीं ।

ये रजकण के ढेर तुम्हारा है विचित्र इतिहास !
 तुम मनुष्य की उन अभिलाषाओं के हो उपहास ।
 कि जिनका असफलता है अन्त ।
 और आशा जीवन । (नूरजहाँ की कब्र पर)

In his poetry there is a pained sense of fatalism, of the inevitability of sorrow.

‘प्रबल है प्रबल काल की चाल’

Though at times he has struck some notes of optimism, it has to be admitted that there is more cloud than sunshine.

इस दुख में पाओगे सुख की धुँधली एक निशानी ।
 आहों के जलते शोलों में तुम्हें मिलेगा पानी !

SHYAMA CHARAN KALA,
Princeton Hostel.

Very Few Rich

An American writer says that there are in America only 180,000 families that have £1,000 a year or more. That is not even 1 per cent of the American people: it is three-quarters of 1 per cent. There are only 2,000,000 families that have £600 a year. There are 14,000,000 families that have never had £400 a year. These figures prove that making money is hard. There are very few rich people in any country. Only about 2 per cent of the families in London live in big houses. The mass of people every where are poor.

Votes

ALTHOUGH it is the third day of College, although it is the first month of the session, although the faces around us are unfamiliar, although no notice of the election of new office holders of P. S. A. or Economics Association is given, yet the ambitious, self-important, unwearied students are busy, trying to get as many votes as possible to be the president, secretary or even the class-representative. Not one plan escapes them. They are trying to get an office! Yet they remain dead-silent if you just put a simple question.—“Are you able to occupy the position?” Why should they speak. “Silence is Golden.” But of course you can understand the answer, which they dare not utter for themselves.

They want to occupy a position whether they are qualified or not. This is what Ruskin says, “The seaman does not commonly desire to be made captain, only because he knows he can manage the ship better than any other sailor on board. He wants to be made captain that he may be called captain,” etc. With him it can be safely said, “A student wants to be made president, not because he can manage the office better than any one else, but because he wants to be called “President.”

It is good to have ambition, but along with it we ought to have ability to fill the place. I am ashamed to say that we ourselves go and solicit votes and even vote for ourselves. We struggle for our own interest, whereas there are a few, who, though quite fit for the office, refuse.

However, sometimes these ambitious men come across a common difficulty. They do not get votes from some and then they ask their companions, “What shall we do now? He doesn't agree.” They answer “Use Mr.—'s formula. Apply Tea and Toast.” And this has actually happened. Some boys did not give way, in the beginning but the formula was successful.

Therefore when you are in trouble like this, do the same and then by applying Mr.—'s formula in the given problem we gain success.

Q. E. D. (QUITE EASILY DONE).

C. YOUNG.

Newspaper Reading

BEFORE the invention of newspapers, coffee-houses, streets and the shops were the common places for the exchange of gossips. There were some pre-appointed places where men thronged to receive tidings and give out what they knew. Men had to wait long to hear something new. But the newspapers have marvellously relieved us and mitigated our anxieties. Sixteen pages purchased for an anna or even six pies sometimes would reveal all the leading themes of the world. It would disclose to you topics which you could not have come across for worlds. Just think for awhile, a life without newspapers! Would it not be cumbersome and monotonous. No novelty and variety but the old daily routine circulating like a machine. Yes! it would be; but still a couple of years back people led a life like that!

You are in India here. None save the newspapers can tell you about America. And then it does not take a long time. America is probably the farthest country from India, and yet you can hear it in a day utmost. Of course they are like the "books of the hour" according to Ruskin, but with these you can develop "a book of all times."

Read the Hitler-Mussolini compact. See the increment of duties on Japan goods. And thus you can know many things which you could not have known otherwise.

In the newspapers are buried the arts and sciences, and above all the clear display of journalism. There shall you find erudition. It is like a catechism answering the pros and cons of everything. It is mutually amicable; a friend of all and it is neutral. It is obstinate and very plain. It shall reveal the truth. It shall encourage the desperate; it shall criticise the Government; it shall discuss the public actions.

Through it can you call to your king. It's an inter-related medium. The king can speak to you, you can speak to him. It is purely democratic in constitution. It is a representation of the people, and is for the people. You can express your grievances and knock at the doors of your ruling chief,

That is, all for the mental growth. Newspapers also serve to mitigate your financial drawbacks. You can do that by advertisement. If you want to advertise anything pay rupees two per line and occupy the front page; have several blocks, ridiculous cartoons! and there does the reader see it. You are riddled with orders. Despatch them, goods, both good and bad and thus harness false to truth. That teaches an art. And art is valued everywhere. And so you derive two-fold benefits from the newspapers.

Suppose you meet a failure in that line also and unfortunately you are an "unemployed." Then take a copy of the *Leader* for twelve pies. Spend them! Don't worry, and attack the 'Wanted' columns. Go through them. Write an application with flattering words and go and post it (not unregistered). If you do not receive an offer within a week, leave it and out with four pice more and buy a copy of the *Pioneer*, and speedily rush on to the next page with a black "Othello" pencil. On that spot too if you face disappointment, don't care, throw the papers and get up with a smiling face and go to bed without food. And thus the newspapers also serve as a means to satisfy the appetites of the "unemployee."

And in many other ways the newspapers can serve us. You are a regular subscriber of a daily newspaper, and so you must have heaps of newspapers lying in the waste-paper basket. Collect them. Go to the grocer's shop and sell the newspapers at three annas per seer. And thus you get your money back which you expended in the newspapers.

If you are a sportsman, read about the M. C. C. sometimes winning and seldom losing the day. Go through the Test Matches between England and Australia. See the Olympic games going on. And so you can know anything both good and bad which the world is having on its stage. Nothing can bar you if you are prepared to spend twelve pies.

So from all points of view, newspaper reading is beneficial to us both mentally and emotionally. You can satisfy your soul which has been lingering after religious articles, if you read the religious articles written by some eminent philosopher. You can hear Signor Mussolini philosophizing his ideas. You can see Lord Willingdon there, laughing and smiling, even though you might not have seen him in flesh and bones. There is the magnificent scene of the streets of Paris and you feel yourselves in Paris though you would not have been to the great city even in dreams.

It makes your mind cultured. You grow out to be a great citizen. And in fact it attempts to make you a man in the real sense of the word. It silences your doubts and responds to your ambitions. You can learn the art of journalism and grow out to be a fine journalist. And therefore very easily get the job of an editor or to be sure the post of the sub-editor. Do not think that to be a drudgery of literature for if you shine through your pen, the proprietors may request you to contribute to their magazines and papers and may pay you handsomely for that. And so the newspaper fills your empty pocket. Most men have a craving for the newspapers. If they do not get them they would perhaps cease to sleep and eat, and would have their face hung back for the whole day.

If you seek literature you shall find an ample stock of fine pieces of literature. There would you find anthropological and linguistic evidences, conveying to you the secrets of the past. There can you get the achievements of the archæological study. And one thing more. Even if you are an illiterate person that does not debar you from buying the newspaper. They shall pronounce you to be an educated man if they perchance see a newspaper in your hands. Thus it dignifies your honour. And these are things which you could not have known otherwise.

You express your thanks to the Government, you feel obliged to the municipality and the sanitary department but how many of us express our sense of gratitude to the "Reuter" and "Associated Press"!!

G. R. SOLAPURKER,
2nd Year (Science)

India in Agony

THE constant struggle, endeavour and meditation of Mahatma Gandhi to make India free, brought home to him the paralysing effects of untouchability on the people of India. For the last three decades, the Indian National Congress along with statesmen and politicians have constantly been endeavouring to find a solution to bring about unity amongst all communities of India. The stern study of the whole situation has taught them that the social evils present to-day in India have not only succeeded in paralysing our intellectual and moral powers, but have also invited and maintained foreign domination.

In spite of our great traditions and hoary past we are not a Nation! Though we have eyes, we really fail to see where we ought to apply remedies to put our country in order. This bitter experience has taught us that we have always divided our people into narrow groups and have assigned them high and low orders according to birth and not *worth*. The result is that some of us suffer from the inferiority complex—they are our unfortunate Indian brethren, the outcastes. Our treatment has given birth to contempt for them in our hearts—and so we have begun to hate communities other than ours; and still more deplorable is our indifference to our political, social and economic problems which are facing us every minute. Is it not high time that we set about seriously developing a genuine and wide-spreading fraternal spirit, thus doing away with this veil of inferiority and superiority complexes that keeps on dividing and sub-dividing us interminably to utter ruin?

Mahatmaji was convinced that we could not progress an inch in our political, social and economic life till we got rid of this deadly parasite "untouchability" from our national life. He resolved to spend the remaining years of his life to wipe out this hideous *Ravana* from its very existence. Therefore he started the Harijan Movement and left political struggle to others. He went about throughout the country and appealed to people to help both financially and otherwise, to carry out the campaign against the formidable foe.

He received both acclaim and opposition at places he visited but he has triumphantly carried out his programme. His fore-runners and

admirers enthusiastically helped him to carry out his great mission. At Allahabad, Munshi Ishwar Saran and Pandit Sundar Lal took a very active part in raising the funds, and they appealed to the people to feel the need of the hour. Both gentlemen came to speak to the staff and students of the Ewing Christian College. The former pointed out in his discourse that we have crushed our outcastes so much that an average Harijan has lost all hopes and even has no ambitions for the betterment of his life—he is born in the midst of his miseries, lives in despair and dies without hope. The sanitary arrangement, in the localities they live near, is so bad that they easily become victims of epidemics and horrible diseases that frequent India year after year. The speaker pointed out that the cold treatment that the Indians received from other nations was due to their own sins, for “we have treated our own unfortunate, poor and helpless brethren worse than we would beasts.”

Pandit Sundar Lal with his eloquent speech and simple dress soon attracted the audience. He very wisely exposed the prevailing social evils and sins of the nation. With heart-rending sentences he portrayed India to be a very unhappy Mother, indeed.

We are helpless regarding the past, but the future will depend upon us. The foundation of a society must be based on brotherhood, emancipation of womanhood and equality among all. Every human being wants to live happily and he should be placed in conditions favourable to his healthy growth. The duty of the State is to secure for all of its citizens at least the minimum requirements of food, clothing, shelter, education, leisure, in short all such facilities as will enable him or her to develop his or her inner faculties to the fullest extent. These conditions will prevail when we realise our duty and possess fraternal spirit in us.

It is now my wish, however, that in time to come a true and noble tradition will be established in our land and all the people will learn to honour truth, justice, kindness and all human virtues that are so essential to the growth of our character.

ISHWAR DAS DHARNI, M.Sc.

Notes and News

HOSTELS

THE goal for which the Ewing Christian College is striving is to become a Residential College. There are five hostels. Each is under the supervision of a warden who is a member of the Staff.

Messrs. E. V. N. Ojha, A. K. Preston, C. M. Chatterjee, W. McAfee and W. K. Wesley are the wardens of Rhea, Turner, Philadelphia, Princeton Hall and 1903 Hostel, respectively.

The total number of seats available in all the five hostels is 228. There are 40 seats in Rhea, 55 in Turner, 65 in Philadelphia, 30 in Princeton and 38 in 1903 Hostel.

At present the total number of students residing in the hostels is 228. These students have come from different provinces of India and have entered fully into the hostel life. They belong to different castes and religions and their respective number in as follows :

Moslems	... 46	Christians	... 12
Hindus	... 167	Sikhs	... 3

They live together and have a common social life. Inter-caste dining and perfect unity and harmony are the special features of our hostel life.

Our hostels are intended only for those who love discipline and order and at the same time want a pleasant home while in the College.

The discipline of the hostels is maintained by the warden with the help of the prefects. The prefects are elected in each block in each hostel and are responsible for the good conduct of the hostels.

Roll call is taken daily at 9 p.m. Any student intending to be absent from the hostel for a day or more gets the permission of the warden in person before hand. Requests for permission to be absent are presented

on the Leave of Absence Forms obtainable at the warden's office. So far the general discipline of the hostels has been satisfactory and there have been no serious cases of discipline.

The general style of living and messing is "Indian," simple and less expensive. The average expenses of a hosteller vary between Rs. 25 and Rs. 30 including room rent, light, college fee, mess charges, dhobi, etc. I have prepared a questionnaire for a survey of the economic condition of the hostellers and hope to be able to get a correct information soon.

The general health of the students has always been good. The college medical officer is in charge of the hostels. He is assisted by Dr. Chaturvedi, M.B., B.S. who resides in the Rhea Hostel and looks after the health and general sanitation. Every hostel has an ample common room where the students can gather to read newspapers and to play indoor games. Every hosteller is expected to take part in the games in the College fields and in this respect the hostels have already made an excellent tradition for themselves.

Inter-hostel matches both for indoor and outdoor games are arranged. One or two hostels have debating societies also which arrange for lectures and debates. They have also occasional social gatherings at dinners and music parties. All these are conducted by the students with the help and advice of the warden.

Although our hostels have spacious grounds, sufficient accommodation, extensive athletic facilities and adequate boarding arrangements but we are not quite satisfied with the present condition. We hope to make some improvements which are urgently required.

(To be continued.)

C. M. CHATTERJEE.

THE EWING COLLEGE CHEMICAL SOCIETY

ELECTION of the office-bearers of the Ewing College Chemical Society was held on the 28th July at 2-45 p.m. with the following result :—

Class Representatives.

1. Mr. Hari Krishna, President.	7. Mr. V. K. Agarwal (II yr., Sec. 1).
2. Mr. S. L. Chaddha, Vice-President.	8. Mr. K. N. Singh (II yr., Sec. 2).
3. Mr. H. C. Bhargava, Secretary.	9. Mr. D. P. Bhargava (II yr., Sec. 3).
4. Mr. G. D. Katare, Asst. Secretary.	10. Mr. Ram Kishore (I yr., Sec. 1).
5. Prof. S. C. Agarwal, Treasurer.	11. Mr. S. K. Sharma (I yr., Sec. 2).
6. Rev. Mr. Prentice, Auditor.	12. Mr. Kanahia Lal (I yr., Sec. 3).

It will not be out of place, if I give here a brief account of what we have done and a brief plan of what we are going to do.

LECTURE—Dr. S. Dutta of Allahabad University spoke on "Sugar" giving a brief account of the extraction of sugar and showing the different slides of different parts of the machine. A film on "The uses of Electricity" was also shown to the members.

INSPECTION TRIP—As usual our members went to visit the Allahabad Water Works on the 24th August, 1934. There they studied the problem of water purification on a large scale.

ANNUAL FUNCTION—Our Annual Function was held on 7th September, 1934, with Pt. Iqbal Narain Gurtu, the *Vice-Chancellor* of Allahabad University on the chair. The programme of the function included a social gathering; records were broadcasted on the amplifier by the courtesy of the Bhargava Engineering House, a film show and a general knowledge contest. The referee of this contest was Mr. R. S. Weir. The prizes were awarded by Mrs. Higginbottom.

I—S. S. Saxena	... E. C. College	... Gold Medal.
II—Miss Hemlata Manglika	Isabella Thoburn College	... Silver medal.
III—(1) Miss Mary Hunt	} Lucknow.	
III—(2) B. D. Sanwal	... Government Intermediate	... Book prize.
	College, Allahabad.	

SPECIAL PRIZE—

Mr. Hari Krishna	... First among I Year contestants (E. C. C.)

DISTINCTION PRIZES—To those who obtained distinction at the Intermediate Examination in 1934:—

(1) S. S. Saxena, (2) D. P. Kashyap. (3) D. S. Sharma.

PROFICIENCY PRIZES—Hari Krishna for best work in Chemistry.

AWARD OF MERIT.—G. S. Berar, A. Gupta and P. C. Varma.

GENERAL KNOWLEDGE CONTEST—There were two teams A and B.—

Team A.

1. Basudeb Ray, (Captain).
2. Hari Krishna.
3. Shanti Prakash.
4. H. N. Roy.
5. N. N. Chakerburty.
6. R. K. Tripathi.

Team B.

1. G. R. Sholapurkar (Captain).
2. P. K. Mukerjee.
3. D. S. Arora.
4. Surendra Nath.
5. M. V. Mulye.
6. M. G. Rao.

From each team eighteen questions were asked. Some questions were very easy and some were hard. Both teams were equally good, but fortunately A team won *only* by 7 marks. Mr. Hari Krishna secured the highest marks 14. So our team is getting ready. So Arts! beware!

We appointed Mr. Vinode Kumar Sharma incharge of the projector and films. We have arranged to show the films twice in the month. In August we had showed two films (1) "Visit to London" and (2) "Life of Napoleon." Each were three hundred feet long.

LECTURES IN FUTURE—We are arranging some interesting lectures of notable speakers. We are hoping to arrange one lecture every month.

PAPERS (READ)—Our six members are writing on different subjects, which will be useful to the members. They will be read every month.

LIBRARY—Last year we have opened a library and the following books have been acquired for it;—

1. Modern Encyclopædia, by McDonnald.
2. What do you Know, by S. C. Johnson.
3. Enquire Within, published by Herbert Jenkins.
4. Customs of Mankind, by Liluan Eichler.
5. The Story of Chemistry, by Darrow.

We are proposing to hold a General Knowledge Contest tournament for all intermediate classes.

If our funds permit us, we shall be able to offer a substantial scholarship in connection with Provincial Essay Contest.

H. C. BHARGAVA,
Secretary.

PHYSICS STUDENTS' ASSOCIATION

THE Association started this year with the election of the following office-bearers which took place in the General Meeting on Saturday, the 4th August, 1934 :—

<i>President</i>	...	...	Prof. P. K. Sur, M.Sc.
<i>Vice-President</i>	...	...	„ A. C. Roy, B.Sc.
<i>Treasurer</i>	...	...	„ B. P. Srivastava, M.A., B.Sc.
<i>General Secretary</i>	...	...	Mr. D. R. S. Arora.
<i>Assistant Secretary,</i>	...	...	„ S. L. Goyal.
<i>Secretary, Photo Club</i>	...	...	„ G. K. Jha.
<i>Assistant Secretary of P.C.</i>	...	...	„ R. P. Mathur.
<i>Staff Representative</i>	...	...	Prof. R. K. Sharma, M.Sc.

CLASS REPRESENTATIVES—Messrs. R. K. Tripathi, G. D. Katari, Mata Badal, D. P. Taori, Jai Narayan Lal and Indra Bahadur Chand.

ACTIVITIES—A trip to Chitrakoot was undertaken by the Association during the Janm-Ashtami holidays. The members went over the picturesque hills of Chitrakoot and did a distance of about 45 miles on foot, visiting Kamtanath, Sphatikshila, Hanumandhara, Ansuiyaji, places which are situated in the stillness of the deep forests. The members enjoyed the trip and had a very pleasant time. Our Photo Club members were particularly active with their cameras.

LECTURES.—The following lectures have been arranged to take place during the first term up to the beginning of Dashera holidays.—

1. On "The New Ideas in Physics," by Dr. D.S. Kothari, M.Sc., Ph.D.
2. On "The Continuity of State," by Dr. S.C. Ghose, D.Sc.
3. On "The Life of Ramanujam," by Dr. B.N. Prasad, M.A., Ph.D.

LOCAL EXCURSION—The Association will very shortly visit the Bamrauli Aerodrome which is being fitted up with the most modern equipments for the International Air Race. Arrangements are already in progress.

PHOTOGRAPHIC CLUB—The club arranged an exhibition of pictures by members and the staff taken during the summer. A film on "Acquatic Sports" of the Riverside Club was screened by Prof. I. Hatch of the Agricultural College, during the meeting, which was very greatly appreciated. We hope that this year our student members will give their fullest co-operation and support in keeping the Association most active throughout the session.

D. R. S. ARORA,
II Year Science,
General Secretary.

ECONOMICS ASSOCIATION

PROGRAMME FOR THE YEAR

1934-35

- (1) Lectures by both inside and outside speakers.
- (2) Inter-college essay contest open to all the Economic students of the Intermediate Colleges in U. P.
- (3) Prizes will be awarded to those who stand first on the average in I and II year respectively.
- (4) Further extension of the Museum.
- (5) Trip to Calcutta, Ranigunj, Jharia and Jamshedpur.
- (6) Trips to villages in the U. P.
- (7) Economics Association Library.

K. C. GOEL,
Secretary.

PHYSICAL EDUCATION

"THE main function of education, perhaps, is to train the human mechanism towards efficiency as an instrument of self-expression with reference to the various responsibilities and opportunities of a life at the time and later. When physical education presents a programme which is psychologically and physiologically sound and therefore pedagogically acceptable it will find itself in organic relationship with education as a whole and with other subjects and departments represented."

(Wood and Cassidy).

Motto—"Games for All"

At last the leisure-time problem is solved. No one has to worry as to what he would do during his leisure hours in the afternoon. He comes to the College playground and joins his fellow students in wholesome recreation. On our playground there are activities for all. According to the traditional division of the games season, it is the football season, but on our playground even those who are of a tender conscience and hesitate to kick a large leather ball with their sacred feet, find joy in playing Teni Koit, with a rubber Teni Koit ring, or badminton with an ash wood bat and a pure white feather shuttlecock. The Hockey enthusiasts enjoy the hot weather hockey. The Volley-ball courts are never idle; Basketball is drawing a large number to its court. The muscle builders are seen round the barbell; the acrobats round the gymnastic apparatus. The boxers toss the Medicine ball and skip and spur. The wrestling pit is kept busy in the early morning hours of the day. The river club has enrolled nearly eighty members and the number of rowers is daily increasing. The scouts are busy, learning group and team games and signalling etc. for the annual Scouts Mela. At last the Cricket club has been formed, and net practice is permitted, to the great lovers of the game, who are prepared to buy their own bats and pay a club fee of rupees two per year. A pucca tennis court is being made and regular tennis will start from October. It is a great fun to manage and supervise the activities listed above. But in our fun we never forget that our object is to promote by means of exercise recreation and education the highest physical, mental, moral and social efficiency of boys essential to the development of the best type of individuals.

S. S. GIDEON.

E. C. COLLEGE HARIJAN FUND COMMITTEE

THE Committee consisted of the following :—

Prof. N. B. Mittra, M.A.	...	... <i>President.</i>
„ R. N. Mishra, B.A., L.T.	...	... <i>Vice-President.</i>
Mr. Deshraj Singh Arora	...	... <i>Secretary.</i>
Prof. R. K. Sharma, M.Sc.	...	... <i>Treasurer.</i>

MEMBERS :

Govind Ram Gupta	Shyama Charan Kala.
Indra Raj Sharma.	P. C. Katyar.
Arya Bhushan.	D. P. Taori.
P. D. Mukharia	H. K. Kumbharia.
G. Solapurkar.	Shrikrishna Das.
Sheodan Singh Chaubhan	J. C. Mathur.
Girija Saran Bansal	Jagdish Prasad Bansal.
Harish Chandra Bhargava.	Sohan Lal Chaddha.

The total collections made by the Committee amounted to—

			Rs.	a.	p.
Cash Collections	...	...	183	8	0
Collection through Office	...	...	147	6	0
Donations by the Staff	...	...	78	0	0
Collections made by Mr. R. N. Misra			20	7	9
Total	...	...	429	5	9
Total presented to Mahatma Gandhi			501	0	0
Amount to be still collected	...	...	71	10	3

The time for collection was very short indeed and all collection had to be made by members of the committee working almost 10 hours a day. The response from staff and students of the College was most willing and enthusiastic and everybody contributed irrespective of race religion or colour. Yet a large number of students could not be approached. It is however hoped that the remaining amount of Rs. 71-10-3 will soon be raised and those who are approached will pay as handsomely.

Sjts, B. Ishwar Saran, *President*, Allahabad Harijan Committee and Pt. Sunder Lal Ji, *Vice-President*, visited the college on two separate occasions and made a forceful appeal on behalf of the Harijans. The Committee expresses its deep sense of gratitude to Dr. C. H. Rice, the *Principal* and Mr. J. W. Prentice, the *College Treasurer*, for the former's active sympathy for the Harijan cause and the latter's very ready help in collections. To the enthusiastic band of young students who carried the work of collecting doles for Harijans on behalf of the college and whose names do not appear here the committee is indeed highly indebted. It is such silent, devoted workers who shall carry the 'light' through the land till happiness, joy and delight returns to the huts and hovels of millions of our down-trodden brethren—the HARIJANS, Gods' own creatures.

R. K. SHARMA,

Treasurer.

THE WORLD'S OLDEST TREE

The world's oldest tree is believed to be in Yosemite National Park, America. Its age is estimated at more than 3,800 years. Its greatest diameter is over 34 feet.

THE CHEMICAL SOCIETY

ANNUAL MEETING

AS a rule the Chemical Society meetings are lively interesting functions, but this year's event was one of the most successful ones we have ever attended. At about 3 p.m. on the 7th of September—an unusually hot day—a furious storm accompanied by ominous thunder invaded the peace of the campus and uprooting a couple of old trees and tearing off several big branches from others rolled away towards the west. On the same day at 5-30 p.m. the lawn in front of the Chemistry building wore a gala appearance. Within two hours of the passing of the storm here was a glorious set-up, with flowers and flags, bunting and electric fittings, tables and seats arranged for a party of several hundreds, a radio-broadcast of choice music filled the atmosphere now cool and pleasant after the storm. Punctual to the dot, the chairman of the evening, Pandit Iqbal Narain Gurtu, Vice-Chancellor of the Allahabad University, arrived and was received by the Director of the Society, Dr. B. B. Malvea. Other guests arrived and soon students and teachers and guests settled down to a very enjoyable social gathering.

The programme of the evening started with a Welcome Speech by the Director of the Society. This was followed by a General Knowledge Contest. Mr. Weir, our popular Deputy Director of Public Instruction acted as the Referee. Every Question and Answer was listened to by about four hundred students and guests with the most intense interest. Occasionally some queer answer from the unsuspecting contestant evoked thunderous laughter from the audience. Here is one—Question: Who lives in the vatican? Answer: The spider. Members of the winning team were given certificates.

The Secretary's and Treasurer's report were both full of interesting details—for instance, here is a Society which is the oldest of its kind in the city with a membership of over 300 and a budget of about Rs. 500, not a pie of which is received from any official source. Within a year this

Society, arranges for seven lectures from eminent scientists, four papers, four inspection trips to nearby chemical factories, a chemical exhibition, four movie-picture shows, and two socials, make important additions to its library and equipment and takes a major share in the publishing of an annual. The spirit of its members is best reflected in their action when they denied themselves a social and sent the money saved to the Bihar relief fund. In the Provincial Essay Contest held under the auspices of this Society its members win laurels year after year.

Mrs. Higginbottom distributed the prizes, which included medals, books, diplomas and award of merits. Elsewhere is given the names of prize-winners of this year. A movie show, demonstrating in a very realistic manner the chemical effects of electricity kept the audience spell bound for another half an hour, after which with the much appreciated speech of the Vice-Chancellor the meeting came to a close. We cannot help but note with admiration how every thing in connection with this meeting went off as it should,—the service was prompt, the behaviour of the students excellent and the management superb.

Elements in a Child's Diet

Essential elements in a child's diet are said to be calcium, iron, and iodine. These are provided as follows: calcium and protein in milk; protein in meat; protein, vitamins, and iron in eggs; and minerals and vitamins in vegetables and fruit.

ENROLMENT STATISTICS

1ST AUG., 1934

	Hindus.	Moslems.	Christians.	Jains.	Sicks.	Nil.	Totals.
II Arts ...	84	66	4	...	...	...	154
II Science ...	124	29	6	4	1	...	164
I Arts ...	90	5	5	1	2	32	151
I Science ...	119	22	8	2	...	2	153
Totals ...	417	168	23	7	3	4	622

HIGH SCHOOLS REPRESENTED

	Mission.	Government.	Other.	Private examination.	Not stated.
I Arts ...	82	56	57	7	2
I Science ...	26	58	76	...	4
Total ...	58	114	133	7	6

DISTRICTS REPRESENTED

	I Arts.	I Science.	II Arts.	II Science.
Agra ...	...	1	1	1
Aligarh...	...	...	...	1
Allahabad	58	55	50	47
Almora...	...	2	1	2
Amroha	...	1	...	...
Azamgarh	6	6	10	2
Badaun	...	...	3	...
Balaghat	...	...	1	1
Ballia	12	5	1	5
Balrampur	...	1	...	...
Banda	4	2	3	3
Bardawan	...	...	1	...
Bareilly	...	2	1	1
Barnagar	...	...	1	...
Basti	4	2	2	2
Benares	3	3	3	4

ENROLMENT STATISTICS, 1st AUG., 1934

37

	I Arts.	I Science.	II Arts.	II Science.
Bihar	...	1	...	...
Bijnor	...	3	1	2
Bina	1	...	...	...
Bilaspur	...	...	...	1
Brindaban	...	...	1	...
Bulandshahr	2	1	1	...
Burhar	...	...	1	...
Calcutta	...	...	...	1
Cawnpore	3	3	2	1
Dacca	...	1	...	...
Damoh	...	...	...	1
Datia	...	...	...	1
Dehra Dun	...	2	...	3
Dewas	...	...	...	1
Dhamtari	...	...	1	...
Drug	1	...	...	...
Etah	...	...	1	3
Etawah	1	1	...	...
Farrukhabad	1	1	1	2
Fatehgarh	1	2	...	...
Fatehpur	...	4	6	1
Fyzabad	1	3	1	3
Garhwal	1	3	2	2
Gaya	1	...	...	...
Ghazipur	5	2	6	4
Gorakhpur	4	2	1	4
Gwalior	...	1	...	1
Hamirpur	...	1	2	...
Hardoi	1	2	1	1
Hoshangabad	...	...	...	1
Hyderabad	1	1	...	...
Indore	...	1	...	1
Jaunpur	7	3	6	...

		I Arts.	I Science.	II Arts.	II Science.
Jhansi	...	1	...	...	1
Jodhpur	...	...	...	...	1
Jubbulpore	...	1	3	...	2
Kaimganj	...	...	...	...	1
Kanauj	...	1	1	...	...
Katni	...	...	...	...	1
Kawardha	...	1	...	...	...
Khandwa	...	1	...	...	...
Kheri	...	...	...	...	1
Khilchipur	...	...	...	...	1
Lansdowne	...	...	...	...	1
Lucknow	...	...	2	1	2
Madihan	...	...	...	1	...
Mainpuri	...	1	1	1	...
Maymyo	...	...	...	...	1
Meerut	...	...	1	...	1
Mhow	...	...	...	1	...
Mirzapur	...	7	10	7	4
Mokameh	...	...	...	...	1
Moradabad	...	...	2	1	...
Muttra	...	...	...	...	2
Muzaffarnagar	...	1	2	2	2
Nagod	...	...	...	1	...
Naini Tal	...	...	...	1	...
Neewan	...	1	...	...	...
Nonabra	...	...	...	1	...
Pachmarhi	...	...	...	...	2
Partabgarh	...	12	3	7	8
Patna	...	...	...	1	1
Pilibhit	...	...	2	...	1
Pusa	...	...	...	...	1
Rae Bareli	...	3	...	1	1
Raipur	...	...	1	...	...

ENROLMENT STATISTICS, 1st AUG., 1934

39

		I Arts.	I Science.	II Arts.	II Science.
Rajnandgaon	...	...	...	...	1
Rampur	...	...	2	1	...
Ranchi	...	...	1	...	...
Rangoon	...	1	...	...	...
Ranikhet	...	...	...	1	...
Rawalpindi	...	...	...	1	...
Rewa	...	2	3	...	2
Roorkee	...	...	1	...	1
Sagur	...	...	...	...	1
Saharanpur	...	...	...	...	1
Samastipur	...	...	...	1	...
Satna	...	...	5	...	3
Shahjahanpur	...	2	2	7	1
Singhbhum	...	...	...	...	1
Sitapur	...	...	...	1	...
Sultanpur	...	...	1	...	1
Udaipur	...	...	...	...	1
Unao	...	...	3	1	...
Wardha	...	...	...	...	1
Not stated	...	1	...	...	...
Total	...	154	164	151	153

FATHER'S OCCUPATION

	I Arts.	I Science.	II Arts.	II Science.	Totals.
Agriculture	15	8	7	11	41
Banking	1	...	3	3	7
Carpenter	1	...	...	...	1
Chemist	...	...	...	1	1
Contractor	1	2	1	2	6
Deceased	8	8	6	16	38
Educator	6	11	4	4	25
Engineer	1	4	...	2	7
Insurance	...	1	...	...	1

	I Arts.	I Science.	II Arts.	II Science.	Totals.
Journalism ...	1	...	1	...	2
Law ...	16	8	11	7	42
Medicine ...	2	10	1	8	21
Merchant ...	11	19	14	6	50
Pastor ...	1	...	2	2	5
Pensioner ...	2	7	6	7	22
Police ...	...	4	6	6	16
Post Office ...	3	...	2	...	5
Printing ...	...	...	...	1	1
Railway ...	2	4	3	3	12
Service ...	50	54	49	55	208
Surveying ...	...	...	...	1	1
Zamindari ...	32	22	33	13	100
Unemployed ...	1	2	2	5	10
Total ...	154	164	151	153	622

INTERMEDIATE EXAMINATION RESULTS, 1934

Number of names sent in	...	...	...	...	274
Compartmental	...	...	...	...	3
				Total	277
Number who actually appeared and whose results were announced	...	...	...	...	275
Number who passed	...	...	...	...	159
Number who failed	...	...	...	...	115
Percentage of passes	...	...	...	...	58
Number who failed in one subject	...	...	...	...	40
" " " two subjects	...	...	...	...	45
" " " three subjects	...	...	...	...	23
" " " four subjects	...	...	...	...	8
Number failed in English	...	...	81	(21 in English only).	
" " " Classical Language	...	...	1		
" " " Modern Language	...	...	4		
" " " History	...	...	11	(1 in History only).	
" " " Economics	...	...	16	(1 in Economics only).	
" " " Logic	...	...	15	(8 in Logic only).	
" " " Mathematics	...	...	11	(2 in Mathematics only).	
" " " Geography	...	...	4	(2 in Geography only).	
" " " Civics	...	...	2		
" " " Physics	...	...	23		
" " " Chemistry	...	...	45	(4 in Chemistry only).	
" " " Biology	...	...	18	(1 in Biology only).	

चित्रकार

चित्रकार, निज नवल नूलि के संचालक सुकुमार !
 तनिक ठहर जाओ ! उदास है संसृति का संसार !!
 अपनी अमर नूलिका से अंकित करदो अनजान !
 व्यथित चित्र के नीरस अधरों पर मधुमय मुसकान !!

" प्रदीप "

हिन्दी-विभाग

वर्ष २४

सितम्बर १९३४

संख्या १

गुप्तजी और उनका काव्य

[लेखक—शिवदानसिंह चौहान, द्वितीय वर्ष कला]

‘भगवान् भारतवर्ष में गूँजे हमारी भारती’ की रट लगानेवाले हिन्दी के राष्ट्रीय कवि, बाबू मैथिलीशरण गुप्त, की भारती इस समय दिगन्त विश्रुत हो रही है। क्यों न हो, जब उन्हें ‘महावीर का प्रसाद’ प्राप्त है! जब उन्होंने राम के चरित्र पर विमुग्ध होकर भक्ति और सौजन्यपूर्वक यह श्रद्धाञ्जलि चढ़ाई कि :—

‘राम तुम्हारा चरित स्वयं ही काव्य है,
कोई कवि बन जाय “सहज सम्भाव्य है”।’

तो देवी सरस्वती ने उनके आत्मोत्सर्ग की चरम भावना पर प्रसीद हो, निज वरद पाणि पसार कर उन्हें कृतकार्य कर दिया।

गुप्तजी खड़ी बोली के महाकवि हैं। उनकी भाषा प्राञ्जल, सुबोध और व्याकरण-सम्मत होती है। तत्सम शब्दों का ही अधिकांश प्रयोग रहता है।

इनकी कविता माधुर्य, प्रसाद और ओजगुण सम्पन्न तथा संगीतमय होती है। निम्न पंक्तियों में माधुर्य और प्रसाद का कैसा सुन्दर सम्मिश्रण है :—

‘डाली भर कर फूल आज क्यों तोड़े हैं इतने सजनी ?
कभी पहनती है तारों की माला मेघावृत रजनी।
हाय ! करेंगी क्या लेकर वे सुमनरत्न ब्रजबालायें।
अब क्या फिर वे पहन करेंगी फूलों की मृदुमालायें ?’

तथा

‘धर्मार्थ के भोगी रहो, बस कर्म के योगी रहो,
रोगी रहा तो प्रेमरुपी रोग के रोगी रहो।’

गुप्तजी की भाषा ही सुन्दर नहीं होती, भाव भी उच्च कोटि के होते हैं। उनके काव्यों में ईर्ष्या, द्वेष, राग, मद, मत्सर के स्वाभाविक संघर्ष का सजीव चित्रण मिलता है; और श्रद्धा, भक्ति, आत्मात्सर्ग-भावना एवं सौजन्य की मन्दाकिनी प्रवाहित होती रहती है। उनके भाव सूक्ष्म, आत्मिक तथा प्रशान्त होते हैं। ‘भारत-भारती’ में पाठक गौरव और आत्मगरिमा के कलधौत शिखर पर से वर्तमान पतिततावस्था का अवलोकन कर, जब आत्मग्लानि से स्तम्भित हो, नैराश्य के गर्त में गिरता है तो उसे तुरन्त उज्ज्वल भविष्य का आलोक सान्त्वना प्रदान करता है। सचमुच उनकी लेखनी ने ‘जग जाय तेरी नोक से मोंये हुए हों भाव जो’ के अनुसार ही जातीयता एवं राष्ट्रीयता के भावों को जगा दिया है।

गुप्तजी के काव्यों में प्रत्येक रस का यथास्थान बड़ा सुन्दर परिपाक हुआ है। वीर, श्रृंगार, और शान्त रस में तो उनको यथेष्ट सफलता मिली ही है, पर विशेष कर ‘जयद्रथ-बध’ ‘साकेत’ ‘तथा यशोधरा’ में जो कलरु रस का श्रोत फूटा है, वह अविकल है, निरन्तर है, और है अविच्छिन्न !

धनञ्जय का यह कथन कि—

‘जैसे बने समझा-बुझा कर, धैर्य सब को दीजियो,
कह दीजियो, मेरे लिये मत शोक कोई कीजियो,

अपराध जो मुझसे हुए हों, वे क्षमा करके सभी,
कृपया मुझे तुम याद रखियो, स्वजन जान कभी कभी।’

किस सहृदय के नेत्रों से दो मोती न छीन लेंगा ? और निराशा का यह चित्र देख कर कि—

‘बीत चुकी है वेला सारी,
आई किन्तु न मेरी बारी।
कहाँ कुटी की अब तैयारी,
वहीं बैठ पछताऊँ मैं।

तेरे घर के द्वार बहुत हैं किससे होकर आऊँ मैं ?’

क्या पाठक वृन्द पछताने न लगेंगे ?

सूर के पश्चात् वात्सल्य रस की ओर कवियों ने अल्प ध्यान दिया, पर गुप्तजी की 'राहुल-जननी' भला मातृत्व की गौरवानुभूति प्राप्त कर वात्सल्य-सरोवर में निमज्जित हो कर भी यह कहे बिना कैसे रह सकती थी कि—

‘किलक अरे, मैं नेक निहारूँ,
इन दाँतों पर मोती वारूँ !’

उनके काव्यों में व्यंग्य का प्रयोग बहुलता से नहीं मिलता । पर जहाँ उसका उदाहरण मिलता है, वहाँ बहुत ही अनूठे रूप में । जब लक्ष्मण ने उर्मिला से कहा—

‘क्यों न अब मैं मत्तगज सा झूमलूँ ?’
कर-कमल लाओ तुम्हारा चूम लूँ ।’

तो कर-कमल बढ़ा कर उर्मिला ने व्यंग पूर्वककैसा भावपूर्ण उत्तर दिया कि—

‘मत्त गज बन कर विवेक न छोड़ना,
कर कमल कह कर न मेरा तोड़ना ।’

युक्ति काम दे गयी और लक्ष्मण लज्जित हो गये । वाचक इस व्यंग की खूबी को परखें और देखें कि गुप्तजी व्यंग लिखने में कितने सिद्धहस्त हैं । गुप्तजी की वर्णनशैली बड़ी सरस और मनोहर होती है । ‘जयद्रथ-बध’ और ‘साकेत’ की बहिरंग रमणीयता बड़ी चमत्कृत एवं मनोरंजक है । यौक्तिक-क्रम भंग नहीं होता और उसमें सजीव साकारता का आभास मिलता है । बनदेवी का ‘साकेत’ में वर्णन करते हुए वे कहते हैं—

‘कहीं सहज तरुतले कुसुम-शय्या बनी,
ऊँघ रही है पड़ी जहाँ छाया घनी !
धुस धीरे से किरण लोलदल-पुञ्ज में,
जगा रही है उसे हिला कर कुञ्ज में ।
किन्तु वहाँ से उठा चाहती वह नहीं,
कुछ करवट-सी पलट लेटती है वहीं ।’

यह है सजीव चित्र ! वर्णन-चमत्कार की सीमा ! इस प्रकार दृश्य-चित्रण तो इस कवि की काव्य-मुद्रा में स्थान-स्थान पर हीरक की भाँति जड़े हैं ।

कथा-वस्तु चुनने में गुप्तजी इतने मौलिक हैं कि जितना शायद ही कोई हो । उन्होंने भारत की पतितावस्था पर आँसू बहाये ; अभिमन्यु की उत्सर्ग-

भावना पर श्रद्धाञ्जलि अर्पित की; उर्मिलादेवो को विरह-यातना में इस प्रकार समवेदना प्रकट कर सान्त्वना दी कि—

‘वेदने तू भी भलो बनी।

पाई मैंने आज तुझी में अपनी चाह घनी।’

और प्रोषितपतिका यशोधरा के रुदन में इस प्रकार योग दिया :—

‘अबला जीवन हाय ! तुम्हारी यही कहानी,
आँचल में है दूध, और आँखों में पानी !’

इसी में उनकी कविता की मौलिकता का रहस्य छिपा है। पर वह कभी नहीं भूले कि जीवन का और सदाचार का भी सम्बन्ध है। उनको तो साहित्य के द्वारा मानव-जीवन और उसके व्यापारों की विशद व्यंजना कर गूढ़, गम्भीर, एवं उच्च विचारों में सामंजस्य स्थापित करना था, इसी कारण वह सदाचार की उपेक्षा नहीं कर सकते थे। इसी लक्ष्य-पूर्ति के कारण ही, यद्यपि उर्मिला पर विरह का अनभ्र वज्रपात हुआ, सिद्धार्थ के महाभिनिष्क्रमण के कारण यशोधरा का जीवनस्थली में नियति चण्डी ने अपना अकाण्ड ताण्डव नाट्यरचा, पर गुप्तजी ने सदाचारिता का दामन नहीं छोड़ा, ! फलतः गुप्तजी की प्रोषितपतिका देव और बिहारी की प्रोषितपतिका नहीं, हरिऔध के ‘रस-कलस’ की नायिका नहीं—वह तो एक आदर्श है, मौलिक वस्तु, नवीन रश्मि है। वह पति देव के तप-साधन में योग देने के हेतु अपने को विरहानल में भस्मी-भूत कर डालेगी, पर बाधा खड़ी नहीं करेगी। क्योंकि उसे तो विश्वास है कि—

‘चाहे तुम सम्बन्ध न मानो।

स्वामी ! किन्तु न टूटेंगे ये, तुम कितना ही तानो।

कितनी पवित्र भावना है यह ! यही है गुप्तजी की प्रोषितपतिका की विशेषता।

महाकवि मिल्टन के अनुसार कविता सरल, एवं भावमयी होनी चाहिये। गुप्तजी की कविता सरल होनी है, इसे तो सभी स्वीकार करेंगे। यहाँ यह स्मरण रखना चाहिये कि महाकवियों की भाषा क्लिष्ट नहीं होती। गुप्तजी में महाकवि होने के गुण विद्यमान हैं। उनके काव्यों में हृदयस्थ सुरम्य भावों की बड़ी मार्मिक व्याख्या रहती है। उनके पात्र एकान्त परमात्म-निष्ठ, तज्जन्य अनुकम्पा-विभूषित एवं धीरललित होते हैं। उनके पात्रों (नायक, आदि,) की लोकोत्तरता भी प्रसिद्ध है।

गुप्त जी के काव्यों में रहस्यवाद की भी पुट मिलती है, और दार्शनिक विचार भी छिटके रहते हैं, पर वह इतने प्रबल नहीं कि जीवन की

ग्रन्थि के सुलभाने में योग दे सकें। इस कवि का दर्शन तो कर्मयोग पर निर्भर है। वे तो कर्मयोग का सहाग लेकर ही आत्मा और परमात्मा में तादात्म्य स्थापित करना चाहते हैं, भेद को अभेद में और अनैक्य को ऐक्य में परिवर्तित करना चाहते हैं। समाज और राजनीति की गुत्थियां सुलझा कर वे अपने दर्शन को कार्यात्मक रूप देना चाहते हैं। उनके हृदय में करुणा है, लोकोत्तर देवता है और है, असीम खदन ! फिर भला उनकी कविता क्यों जीवन-संगिनी न होगी ?

गुप्तजी का काव्य-क्षेत्र में बड़ा ऊँचा स्थान है, और जिस प्रकार उनकी कविता का विकास होता गया है, यदि वही क्रम लगा रहा तो हिन्दी को एक दिन उनकी कृति विश्व के सम्मुख रखने में गर्व होगा।

हिन्दी की नवीन काव्य-धारा

[ले०—जगदीशचन्द्र माथुर, द्वितीय वर्ष (कला)]

तुम्हीं हो जीवन के प्रतिबिम्ब,
अमरता के पावन उपहार,
तुम्हीं में है सत्, चित्, आनन्द,
तुम्हीं हो जग के बेसुध प्यार !

विश्व का व्यापक कल्प—
तुम्हारा कल्प शून्य की चाल !

—भगवतीचरण वर्मा

हमारे परिपूर्ण क्षणों की वाणी, हमारे सर्वोत्तम प्रभावों की सर्वोत्तम प्रदर्शिका कविता-कामिनी के अनन्य प्रशंसक 'कवि' का जो जीवित चित्र श्री भगवतीचरण वर्मा ने उपर्युक्त पक्तियों में अंकित किया है, वह मानो हिन्दी के भावी आदर्श कवि-समाज का कल्पनात्मक चित्रण है। इसमें जो यत्र-तत्र

सौन्दर्य-वर्द्धनार्थ कांचखण्ड खचित हैं, उनमें कुछ कुछ वर्तमान का प्रतिबिम्ब भी दीख पड़ता है। यह आभास मात्र है, केवल क्षणिक झलक है। हमारे आधुनिक कविजगत् का भविष्य निस्सन्देह सुन्दर है। हम जिस आदर्श की ओर बांह पसारें बढ़े चल जा रहे हैं, सो वृथा नहीं। इस कसक में भावी सुख का आह्वान है, इस पीड़ा में उज्ज्वल भविष्य का हर्ष !

जिन सज्जनो ने अंग्रेजी के Romanticism के काव्य-काल का अध्ययन किया है, उनके लिये हिन्दी-कविता के इस नवीन युग की परख करना कुछ कठिन नहीं है। अभी कुछ मास हुए, हिन्दी की सुप्रसिद्ध कवियित्री, श्रीमती महादेवी वर्मा, ने इस विषय पर विचार प्रकट करते हुए कहा था, 'आधुनिक काव्य में बाह्य रूप ही नहीं बरन् भाव और विषय की दृष्टि से भी परिवर्तन हो चुका है। वास्तव में यह हिन्दी-काव्य का Romanticism है।' अंग्रेजी का Romanticism क्या था ? व्यक्तिक भावुकता, तन्मय विचारशीलता और कल्पनात्मक उद्रेकों की सौन्दर्यमय अभिव्यक्ति ! उसमें परम्परागत Couplet छंद के स्थान पर स्वच्छन्द छन्दों और गीतों में भावाभिव्यञ्जना थी। उसमें शाब्दिक वर्णनों, कृत्रिम विषयों और रूपकों का स्थान अनिर्वचनीय-आकुलता, अन्तर के उल्लास, भावनाओं के तारुण्य और रहस्यपूर्ण संगीत की आशमयी झंकार ने ले लिया था। वह झंकार हृत्तन्त्री की झंकार थी, मास्तिष्क के मारु की नहीं। काव्य पर कल्पना का वह राज्य कितना अनुपम, कितना सुन्दर था। आज जो हिन्दी-काव्य-काल में यह नव-वसंत छा रहा है, उसकी मादकता और उसकी 'निखरी तरुनाई' अंग्रेजों के मनेमोहक Spring काल की शोभा के अनुरूप ही है। इस हरे-भरे वसंत से पूर्व हमारे काव्योपवन के वृक्ष-वल्लरा पतझड़ में—रूढ़िवाद के पतझड़ में—निर्जीव, निष्प्राण, हो गये थे। बार-बार उसी ध्वनि के मोरस गुञ्जन से श्याम की बंशी बदनाम हो गई थी; अब उसमें नवीन राग, नवीन स्वर का उल्लासपूर्ण संचार हुआ। उन छिद्रा पर थिरकने वाली अँगुलियाँ एक अदृष्ट खिलाड़ी की अँगुलियाँ हैं, जो अपने नूतन स्वरूप में हमें नचा रहा है। विचार धारा बिल्कुल नूतन मार्ग पर बह निकली है। हमारे चिन्तन में कृत्रिमता नहीं है, हमारे विचारों में सँकरेपन का अभाव है। हमारे आवेग अन्तस्थल के गुह्यतम कोर पर मुद्रित सत्यं शिवं सुन्दरं के सच्चे प्रतिबिम्ब हैं। क्या आश्चर्य है, जो प्राचीन रूढ़िवाद की जरा-जार्ण वृद्धा इस चमकते मुकुर में अपना झुर्रियों-भरा आनन देखने में मुकुरती है और झोंप उतारने के लिये दर्पण को विकृत बताती है।

'कस्मै देवाय' के उत्तर में आजकल का कवि-कहता है—'विश्व के लिए।' विश्व की अनंतता में अपनेपन को निमज्जित कर देना, यही उसका उत्कृष्ट त्याग है, इसी में उसकी तृप्ति है। वह देश-जाति के बन्धनों से मुक्त है। जो उसे सुन्दर लगता है, जिस फूल के रस का माधुर्य उसे भाता है, उसे, चाहे वह

चमेली हो या पेन्ज़ी, बेला हो या डेफ़ोडिल, गुलसनोवर हो या स्वीट-पी, का एक मतवाले मधुर की भाँति ग्रहण करने में, उससे अपने कोष को भरने में, वह हिचकता नहीं है। तभी तो आप आधुनिक हिन्दी के गीत-काव्य पर अंग्रेज़ी की Lyrical Poetry की पूर्णरूपेण छाप पायेंगे। आपके यहाँ शेली [Shelley] की उमंगें मिलेंगी, कीट्स [Keats] का आवेग मिलेगा, बायरन [Byron] का स्पन्दन दीख पड़ेगा। हिन्दी के वर्तमान काव्य की यह तीसरी विशेषता है। यहाँ एक प्रश्न और उठता है। जब हम इस काल के अंग्रेज़ी के Romantic Revival के तुल्य बताते हैं, तो स्वभावतः यह भिन्नता उपस्थित होती है। Romantic Revival के कवियों का यह प्रमुख उद्देश्य रहा है कि कल्पनात्मक सुन्दर आवेगों की सरलतम भाषा में अभिव्यञ्जना की जाय। हिन्दी में तो ऐसा नहीं हो रहा है। संस्कृत शब्दों का निरन्तर बाहुल्य रहता है। इसके उत्तर में इतना कहना काफ़ी होगा कि खड़ी बोली अपने 'खड़े' स्वरूप में मधुर (?) नहीं रहती। उसमें माधुर्य का सञ्चार करने के लिये तत्सम शब्दों का समावेश अनिवार्य (?) हो जाता है। ब्रज-भाषा का माधुर्य, उसके एकप्रान्तीय होने के कारण, फीका पड़ गया। अतः एक मात्र मार्ग वही रह जाता है, जिसका आज कल अनुसरण किया जा रहा है।

एक प्रधान विशेषता, जो वर्तमान काव्य के प्रति हमारी श्रद्धा का उत्पादन करती है, उसमें वस्तु-जगत का अभाव है। प्राचीन कविवृन्द, जहाँ तक विचारों का सम्बन्ध है, कविता के तोषक के ऊपर गिलाफ़ तो नवीन रख देते थे, पर गूढ़ वही पुराना, सड़ा गला रहता था। उनके काव्य में, आत्मा पर, अन्तरंग पर-इतना ध्यान न दिया जाता था, जितना बहिरंग पर। वही पुराने विचारों की हेरा-फेरी होती रहती थी, पुनरावृत्ति से वे घिस जाते थे। यदि कुछ नवीनता रहती थी, तो शैली की, शब्दों की, अलंकारों की। वे शब्द-सौन्दर्य के दिन थे, जिनमें कुछ महाकाव्यकारों को छोड़ कर, कबीर, आदि, रहस्यवादियों के ऊतिरिक्त, और किसी ने भी (?) भाव-सौन्दर्य पर विचार न किया। अब दूसरी बात है। आधुनिक हिन्दी-कवि अपने काव्य में विचारात्मक तत्त्व की प्रचुरता रखता है। वर्णनात्मक काव्य हेय समझे जाते हैं। मानसिक और आध्यात्मिक विकास का हमारी कविता में प्राधान्य है। चाहे लोग मानें, चाहे न माने, परन्तु सत्य तो यह है कि अध्यात्म, भाव और भाषा का ऐसा सरस सामञ्जस्य बहुत कम हो पाया है। यदि यह कथन वयोवृद्ध सज्जनों को अपमानजनक लगे तो

हम इसे दूसरी तरह कह सकते हैं कि वर्तमान काव्य ने 'मनुष्य' के बाह्यसौन्दर्य से हटा कर उसे प्रकृति के साथ अपने अविच्छिन्न सम्बन्ध की स्मृति दिलाई है।

मानसिक तत्वों का जैसा सूक्ष्म विश्लेषण आधुनिक कविताओं में किया जाता है, वैसा कभी नहीं किया गया। शृंगार के वर्णनों का स्थान प्रेम की गम्भीर अनन्त अनुभूति ने ले लिया है। इस प्रेम के उच्छ्वासों में अस्वाभाविकता नहीं है, यहाँ के वियोगों के 'कायल निगोड़ी' 'वैरिन न भई है।' यहाँ का कवि कहता है—

'कभी तो अब तक पावन प्रेम,
नहीं कहलाया पापाचार,
हुई मुझको ही मदिरा आज,
हाय, क्या गंगा जल की धार।'

प्रेम, बलिदान, विषाद आदि सभी उत्कृष्ट भावनार्यों गम्भीर्य के साँचे में ढल ढल कर निकलती हैं। इनको पढ़ कर हमारे तामसी विचारों का दमन होता है, हमारी सात्त्विक भावनार्यों आलोड़ित होती हैं। कविता का यह स्वरूप दिव्य है; यह हमें ऊपर को; सत्य और सुन्दर के उच्च गगन में उठाता है। कला इस काव्य की आत्मा में अकृत्रिम रूप से प्रस्फुटित होती है। आदर्श और शिक्षा के ध्येय से न लिखी जाने पर भी इनमें स्वभावतः आदर्श सन्निहित रहता है। यही इस उत्कृष्ट कला की अकृत्रिमता है, कारण कि कला यद्यपि कृत्रिम होती है, तथापि काव्य-कला का यह नूतन रूप भावाभिव्यञ्जना मात्र में कृत्रिम है, आत्मा में नहीं। यह उन्नति का चिह्न है।

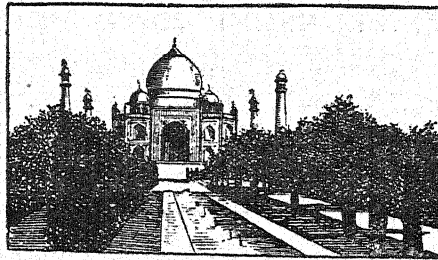
आधुनिक हिन्दी कविता में करुणा की निर्झरिणी का अनवरत प्रवाह ऐसा ही अज्ञेय है, जैसा कि Merchant of Venice में Antonio का यह प्रथम वाक्य कि 'In soothe I know not why I am so sad.' 'प्रसाद' जी के 'इस करुणा-कलित हृदय में क्यों विकल रागिनी बजती', इस प्रश्न का कौन समुचित उत्तर दे पाया है? यह विषाद, यह करुणा, यह वेदना कौन समझ पाया है? पर इतना तो हम भी कह सकते हैं कि आज जब देश चिरदरिद्रता की विभोषिका से आक्रान्त हो रहा है, और केवल 'आह' ही जीवन का दुःखमय गान रह गया है, तब कुचले हुए कवि-हृदय की हूक कहाँ तक रुक सकती है। यह दूसरी बात है कि यह हूक व्यक्तिगत व्यथा को व्यक्त करे या सामूहिक उत्पपीड़न को प्रदर्शित करे। इस वेदना में प्रभावान्वित करने की अमित शक्ति विद्यमान है। एक बात यहाँ पर विचारणीय है। वर्तमान काव्य-धारा के 'रहस्यवाद' का अनुपयुक्त और अनावश्यक नाम देना अप्रामाणिक है, इसकी यहाँ सिद्धि हो

जाती है। आधुनिक वेदना की उत्पत्ति का कारण, मुख्यतः, भौतिक अभाव है, चाहे वह व्यक्तिगत हो, चाहे सामूहिक। आध्यात्मिक अभाव उसका फल है। इस रहस्यमयी वेदना का बाहुल्य इसी कारण से है। कवि तृप्ति के लिये, प्रकृति के भिन्न-भिन्न रूपों में एकता को खोजता फिरता है। यही खोज उसके काव्य के रूप में प्रकटीभूत होती है। परन्तु यह सच्चा रहस्यवाद [Mysticism] नहीं है। भारत के सच्चे रहस्यवादियों—कबीर, जायसी और मीरा—की वेदना मूल रूप से आध्यात्मिक अभाव का परिणाम है। उस विकलता में एक अनिर्वचनीय आनन्द होता था, उसमें बाह्य सुख या दुःख से कोई अन्तर न हो पाता था। निस्सन्देह वह अतृप्त अरमान, रहस्यमय होता था; आज तक उस रहस्य का उद्घाटन नहीं हो पाया, न हो सकने की आशा ही है। बस, यही आधुनिक हिन्दी कवियों और रहस्यवादियों में अन्तर है। आधुनिक कवि अपने प्रकृति-पर्यवेक्षण से प्रभावित कल्पना-जगत् का ज्यों का त्यों व्योरेवार विवरण दे डालता है; परन्तु रहस्यवादी सदा अपने आध्यात्मिक अभाव का अनुभव करते हुए अपनी कल्पनात्मक दुनिया की खोज करता है, उस अन्वेषण में वह अपनेपन को भूल जाता है, आखिर वह कह ही उठता है—

“हरि मोरा पीय, मैं रामकी बहुरिया।”

“रामदेव संग भाँवरिलैहूँ, धँनिधँनि भाग हमार।”

यही सच्चा रहस्यवाद है ! गुह्यता में लघुता का निमज्जन, निस्सीम में सीमित का निलय, ब्रह्म में जोव का आत्म-विसर्जन ! अर्थात् हमारे हिन्दी-कवियों में इतनी आत्मविस्मृति कहाँ से आई ! अभी तो ‘दिल्ली दूरस्त’। अतः रहस्यवाद का नाम लेकर इस बेचारी शिशु-लतिका का गला घोटना उसके प्रति सरासर अन्याय करना है। इसे तो वही गीत-काव्य-काल [Period of Lyrical Poetry] कहने दिया जाय तो ठीक है।

रहस्यवादी कबीर

[लेखक:—देवोशङ्कर बाजपेयी, द्वितीय वर्ष कला]

आधुनिक कालीन कितने ही समालोचकगण हिन्दी-क्षेत्र में कबीर का स्थान-निरूपण करने की चेष्टा करते हैं, पर उनमें से अधिकांश इस कार्य में असफल हुए हैं। यदि वह राज इन लोगों के लिये अगम्य था, तो कोई आश्चर्य नहीं। उसने साहित्य लिये नहीं गाया, उसका ध्येय तो जनता को अनन्त शक्ति का सन्देश सुनाना था; उसने कवि की भावना से कविता नहीं की, वह तो सांसारिक भेद भावों को मिटा कर एकता का प्रतिपादन करने में तत्पर था; उसने चित्रकार को हैसियत से चित्र नहीं खींचा, वह माया को सारहीन चित्रित कर आत्मा तथा परमात्मा को मिलाने में संलग्न था। उसकी यही धुन थी कि वह आत्मा को उस उच्चासन तक उठा सके, जहाँ वह यही सोच सके कि—

“हम न मरें मरि है संसारा, हमकुँ मिला जियावन हारा।”

रहस्यवादी कबीर का ऐसा ही सन्देश था! ऐसे ही भावों से प्रेरित होकर, उसमें उन्मत्त होकर उसे स्वयं अपनी ही सुधि न रही, साधारण से साधारण भावना में उसने अनन्त शक्ति की अनुभूति की, जैसे—

“लोका जानि न भूलो भाई।

खालिक खलक खलक में खालिक, सब धट रह्यो समाई।”

कबीर के रहस्यवाद को हम हिन्दुओं के 'द्वैतवाद' तथा मुसलमानों के 'सूफ़ी मत' से उत्पन्न कह सकते हैं। अद्वैतवादी के लिये आत्मा तथा परमात्मा एक ही हैं, केवल माया की जाल में पड़ कर मनुष्य अपने को ईश्वर से भिन्न देखता है। सूफ़ी मत में प्रेम की मादकता ही प्रधान है। इसी कारण सूफ़ी मतावलम्बी ईश्वर को पति-रूप में देखता है। 'सच्चे रहस्यवादी कबीर की आत्मा सदैव प्रिय-मिलन के लिये छटपटाती रही। विरहिणी पति की राह देखती है, उसकी पूर्व बातें सोचती है, गुण-वर्णन करती है और कभी निराश होकर करुण क्रन्दन करती है। कबीर की आत्मा ऐसी विरहिणी से कदापि कम नहीं।

जैसे—

‘ नैना नीझर लाइया, रहट बसै निस-जाम,
पपिहा ज्यों पिउ पिउ करै, कब रे मिलहुगे राम ।’

इस प्रकार कबीर वे सांसारिक सुखों का ध्यान न रहा। वह तो प्रेम-वारुणी में मत्त थे—

‘ तेरी सूरत से नहीं अच्छी किसी की सूरत ।
हम जहाँ में तेरी तसबीर लिये फिरते हैं ॥ ’

यही दशा कबीर की थी। वह तो मस्त होकर गाथा करते थे—

‘ जोग जुगुत से रंग-महल में, पिय पाये अनमोल रे ।
कह कबीर आनन्द भयो है, बाजत अनहद ढोल रे ।’

यह तो हुआ वह अनंत सन्देश जिसे सुना कर कबीर ने जनता को निर्दिष्ट पथ की ओर अग्रसर किया। पर साथ ही साथ माया-जाल से बचने की चेतना देना आवश्यक था, क्योंकि एक सच्चे रहस्यवादी के लिये माया ही आत्मा की सब से बड़ी वैरिणी है। जीव तथा ईश्वर के बीच में माया का आवरण कितना सारहीन है, इसे कबीर ने अत्युत्तम शब्दों में कहा है। आत्मा उस अनन्त शरीर का एक भाग है पर मनुज-ब्रह्म के बीच में माया विकार उत्पन्न कर देती है। किन्तु कबीर ऐसे ज्ञानी के लिए माया के फँदे में फँस जाना असम्भव था। वे तो इस सिद्धान्त के अनुयायी थे कि—

‘ जल में कुम्भ कुम्भ में जल है, बाहिर भीतर पानी,
फूटा कुम्भ जल जलहि समाना, यहु तथ कह्यो गियानी ।’

ऐसा ही था कबीर का सच्चा रहस्यवाद !

सभी रहस्यवादियों ने अनन्त यात्रा-पथ में पदारोपण करने के प्रथम गुरु की आवश्यकता समझी है। अनन्त-प्राप्ति-चेष्टा के पूर्व आवश्यकता है गुरु की, जो ज्ञान-चक्षु खोल सकें तथा अपने शिष्य में इतना तेज भर दे कि जीवन की कठिनाइयाँ तृणवत् हो जायँ। यही कारण है कि कबीर ने एक सच्चे रहस्यवादी की तरह गुरु की प्रशंसा मुक्तकण्ठ से की है। ‘गुरु गोविन्द दोनों खड़े’ होने पर उन्होंने गुरु ही को प्रथम स्थान दिया क्योंकि गोविन्द-प्राप्ति के लिये गुरु प्रथम सोपान है—

“ करौ सत्संग गुरुदेव के चरण गहि, जासु के दरस से भरम भागै ।

सील और साँच सन्तोष आवै दया, काल की चोट फिर नाहि लागै ॥’

साथ ही साथ कबीर लोगों को सावधान करते रहे कि गुरु समझ बूझकर कर करना चाहिये नहीं तो निस्तार नहीं। केवल इसी नाते कि गुरु करना चाहिये, यदि गुरु किया जाय तथा उसकी योग्यता पर ध्यान न दिया जाय, तो बड़ा अनर्थ होता है—

‘जा का गुरु भी अंधला, चेला खरा निरन्ध,
अंधै अंधा ठेलिया, दृन्यू कूप पड़त।’

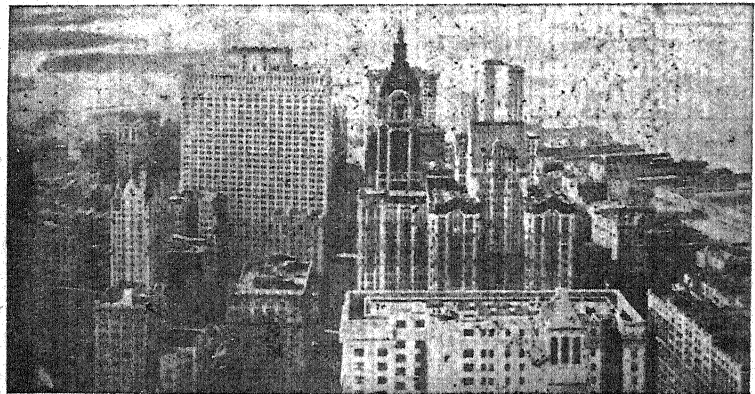
सारांश यह कि कबीर ने अपनी ‘रमैनी’, ‘साखी,’ तथा ‘रेखतों’ में ऐसे विशद भावों की अभिव्यक्ति की है जो उनके रहस्यवादी होने के साक्षी-रूप हैं। हिन्दी के आकाश में वह ध्रुवतारे की तरह अचल हैं, यह कहना अत्युक्ति से पूर्ण नहीं।

क्यों कहती दुनियाँ नादान ?

क्यों न अमर पथपर मिट जाऊँ ?
नभ से कुछ प्रसून चुन लाऊँ,
उनका सुन्दर हार बनाऊँ !
छोड़ दिया है जब सागर में
यह लघु जीवन-यान !

अब न चाहिये यह मधुराला !
साक़ी अब न बढ़ाओ प्याला !
बहुत पी चुका हूँ अब हाला !
मिट चुका हूँ अनजाने ही
ये असंख्य अरमान !

राजवल्लभ ओझा, प्रथम वर्ष कला

एक पाश्चात्य नगर का दृश्य

भग्न समाधि

इस समाधि में छिपा हुआ है जग के वैभव का अवसान !
इस समाधि में दबे पड़े हैं कितने दर्द भरे अरमान !!
मानव ! इसको तुच्छ समझकर कभी न तुम करना उपहास !
इसके कण कण में अंकित है युग-युगान्तरी का इतिहास !!

“ प्रदीप ”

भग्न समाधि

इन विखरी ईशों में किसकी अन्तर्व्यथा निहित है ?
किसका यह कंकाल हाव ! वेलों में अन्तर्हित है ?
इस समाधि में छिपी हुई है तेरो अन्तिम झाँकी !
मानव ! तेरे ऐश्वर्यों का अन्त यहाँ अभिहित है !!

* * * *

उफ ! मत फूलो, इसमें अंकित किसकी करुण कहानी ?
अपना उपसंहार देखते, ये दुनिया दीवानी !
अस्थिर यौवन-मद में इतनी मत फूलो इतराओ !
दो दिन के सपने में पगली ! करो न यो नादानी !!

* * * *

झिलकर भोले कुसुम न फूलो ! तुम को है मुरझाना !
"सृष्टि-सृजन में प्रलय निहित है"—सुनो नियति का गाना !
धनवानों ! निर्धनों ! कहो मत अपना और बिराना !
रजकण का पुतला है यह तो अखिल विश्व दीवाना !!

रामचन्द्र द्विवेदी "प्रदीप"

सैनिक

लेखक—रामधारीसिंह

प्रथम वर्ष, कला

[१]

हासमर छिड़ चुका था। पंचानवे नम्बर की राजपूत रेजिमेण्ट तुर्कों को परास्त करने के लिये पहाड़ियों पर ठहरी थी। तुर्क लोग पीछा करने पर तो छिप जाते थे, किन्तु मौका पाकर कभी कभी आक्रमण कर देते थे। आज बगल की पहाड़ी पर दोपहर के समय उनका हमला हुआ था किन्तु कुछ देर बाद वे भगा दिये गये।

सैनिक पहाड़ी पर अपने अपने शिविरों में आराम कर रहे थे। इतने में सूबेदार रणजीतसिंह कर्नल साहब के डेरे से निकले। उनका चेहरा उदास था और मन चिन्ता में मग्न। वे सोचते जाते थे—“किसको भेजूँ ? चारों ओर शत्रु छिपे हैं; रास्ता भी अनजान है ! इसके अलावा आज समाचार लाना भी जरूरी है। बीहड़ पहाड़ी रास्ता और शाम का वक्त !”

इस प्रकार सोचते २ सूबेदार रामसिंह के शिविर के पास जा पहुँचे। वे रामसिंह के शिविर में घुस गये और एक चारपाई पर बैठ गये। सूबेदार रणजीतसिंह और रामसिंह बड़े घनिष्ठ मित्र थे। अपने प्रिय मित्र को खिन्न-मुख देख कर रामसिंह का माथा ठनका। वह फौरन पूछने लगा—

“भाई रणजीत, आज तुम इतने उदास क्यों दिखलाई पड़ते हो ?”

“रामसिंह, सचमुच मैं बड़ी उलझन में पड़ा हूँ। कर्नल साहब ने मुझे अभी बुलाया था। मैं वहीं से आ रहा हूँ। उन्होंने एक सैनिक को बगल की पहाड़ी पर भेज कर समाचार मँगवाने की आज्ञा दी है।”

“तो इसमें कौन सी बड़ी बात है, किसी को आज्ञा दे दो”—रामसिंह ने हँसते हुए कहा।

“पर किसी को आज्ञा देना भी तो उसके मृत्यु के मुख में झांकना है ?”

“तो आखिर सोचा क्या है ?”

“मेरा तो यही विचार है कि सैनिकों को एकत्र करके उनके सामने यह प्रस्ताव रख दूँ।”

कुछ देर तक मौन रहने के बाद रणजोतसिंह उठे और अपने शिविर की ओर चल दिये।

[२]

आज्ञा भर की देर थी। सभी सैनिक एकत्र हो गये। उनके सामने प्रस्ताव रखा गया। सूबेदार साहब को आज्ञा थी कि कोई न कोई जाने के लिये अवश्य ही तय्यार हो जायगा। किन्तु पाँच मिनटों तक बिलकुल सन्नाटा-सा छा गया। सिपाही एक दूसरे का मुख ताकने लगे। अब तो सूबेदारसा० बड़े चिन्तित हुए। इसी बीच एक सैनिक रुड़ा हुआ। उसके मुख पर हर्ष की रेखाएँ फीकी पड़ रही थीं। वह वीरता पूर्वक बोल उठा—“सूबेदार साहब ! मैं वहाँ जाने के लिये तय्यार हूँ।”

सूबेदार की श्रद्धा-समन्वित आँखें सैनिक की ओर अड़ गईं। उनका सिर गर्व से उठ गया, यद्यपि भावी विषय की कल्पना के बिन्दु उनके गालों पर साफ झलक रहे थे।

[३]

सन्ध्या का समय था। आकाश अरुणिमा-रंजित हो रहा था। चारों ओर शान्ति थी। हाँ, कभी कभी जंगली जानवरों का क्रन्दन इस नीरवता को भंग कर देता था। ऐसी बेला में एक नवयुवक पहाड़ी से उतर रहा था। उसका ललाट ऊँचा और शरीर सुडौल था। उसकी पोशाक उसके सैनिक होने की सूचना देती थी। मार्ग पहाड़ी हाने से भयानक था हो, फँटीली झाड़ियाँ उसको और भी कष्टकर बना रही थीं। पर सैनिक बहुत प्रसन्नचित्त दिखाई पड़ता था। उसका हृदय कर्तव्य-पालन से फूला नहीं समा रहा था।

जिस मार्ग से सैनिक आ रहा था, उसपर एक कन्दरा पड़ती थी। ज्योंही सैनिक आसपास की झाड़ियों को पार करता हुआ उस कन्दरा के निकट से गुजरने लगा, त्योंही पीछे से किसी ने उसकी जोर से कमर पकड़ ली। सैनिक वीर था उसने झट अपने को उस अजनबी से छुड़ा लिया। वह अजनबी तुर्क था। इसी बीच उसका एक दूसरा साथी भी कन्दरा से निकल आया। लड़ाई शुरू हो गई। वीर सैनिक ने बड़ी फूर्ती से खंजर के एक ही चार से एक का काम तमाम किया और दूसरे को ज़मीन पर दे पटक़ा ! लेकिन इतने में दुर्भाग्य से एक तीसरा तुर्क भी कन्दरा से निकल आया और उसने पीछे से आकर खंजर से

सैनिक पर चार किया। छुरा सैनिक की पीठ में घुस गया और वह तत्काल ज़मीन पर गिर पड़ा। उसी क्षण बन्दूक छूटने का शब्द सुनाई पड़ा और तुर्क भूमि पर लोट गया !

* * * * *

बन्दूक का शब्द सुनकर राजपूत रेजिमेण्ट में खलबली मच गई। बिगुल बजा और सभी सैनिक अस्त्रशस्त्र से सुसज्जित हो गये। उन लोगों का यही विचार था कि शत्रुगण छिप कर बन्दूक दाग रहे हैं। किन्तु वहाँ सूबेदार रणजीत सिंह का पता न था। कुछ देर पश्चात् वे पहाड़ी के एक सिरे से उतरते हुए दिखाई पड़े। वे घबड़ाये हुए रेजिमेण्ट की ओर बढ़े चले आ रहे थे।

[४]

घायल सैनिक सूबेदार साहब के डेरे में सुलाया गया। वह पूर्णतः मूर्छित था। सूबेदार साहब पास ही की एक कुर्सी पर बैठ कर निनिमेष दृष्टि से उसकी ओर देख रहे थे। उनके हृदय में विषाद की भावनाएँ उठ रही थीं; अन्तस्तल व्यथित था। सामने वेदना का विशाल संसार तांडव कर रहा था।

कुछ देर बाद शेरसिंह ने कराहना शुरू किया। कष्ट बढ़ता ही गया। सूबेदार साहब उसके और निकट चले आये। कुछ क्षण के बाद ही मरणासन्न सैनिक की आँखें खुली। सूबेदार की ओर देख कर मरणासन्न शेरसिंह बोला—“सूबेदार सा०, मेरी मृत्यु से आप किसी प्रकार का रंज मत करना। मैंने अपने कर्तव्य का पालन किया है इस लिए अब मरने से ज़रा सा भी भय नहीं है…………”

शेरसिंह कुछ और भी कहना चाहता था, पर उसकी जबान लड़खड़ाने लगी; उसका दम भर आया। घाव की गहराई के कारण पीड़ा असह्य हो उठी। वह मूर्छित हो गया। कुछ ही मिनट बाद वीर शेरसिंह के प्राण पखेरू उड़ गये। सूबेदार रणजीतसिंह की आँखों से टप् टप् आँसू बह रहे थे !

[५]

सन् १९१९ के नवम्बर मास का एक दिन था। प्रातःकाल की वेला थी। एक वृद्ध मनुष्य जो देखने में कोई बड़ा तेजस्वी पुरुष प्रतीत होता था, तुर्किस्तान की एक पहाड़ी पर चढ़ा चला जा रहा था। जाते जाते वह एक समाधि-मंदिर के पास रुक गया। वह बड़े आहिस्ता आहिस्ता के उसके चबूतरे पर चढ़ा। उसकी आँखें छलछलाई हुई थी। वृद्ध का सिर समाधिकी प्रस्तर-प्रतिमा के सामने झुक गया। अविरल अश्रु-धारा से उसके कपड़े गीले हो गये थे।

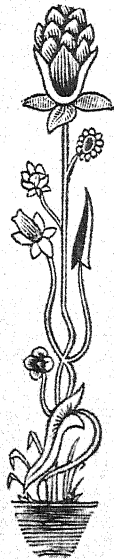
यह सूबेदार रणजीत सिंह थे, जिन्होंने वीर सैनिक शेरसिंह की स्मृति में यह समाधि-मंदिर बनाया था !

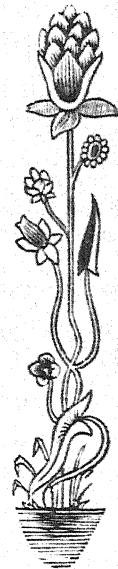
काव्य-कौमुदी-कुंज

झिल मिल जीवन के वन में
बिखरा है मादक यौवन !
उस द्रुत-जीवन धारा में
सुख में है कितना कम्पन !
मेरा उन्माद बना है
जीवन-वन मृदुल समीरण !
उफ ! अन्तस्तल में पाया
पीड़ा ... पीड़ा का क्रन्दन !!

* * * *

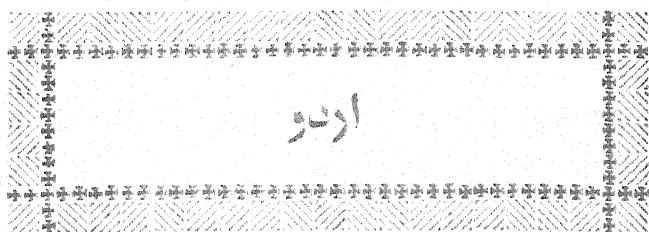
* स
* त्थे
* न्द्र
* ना
* रा
* य
* ण
* सि
* न्हा

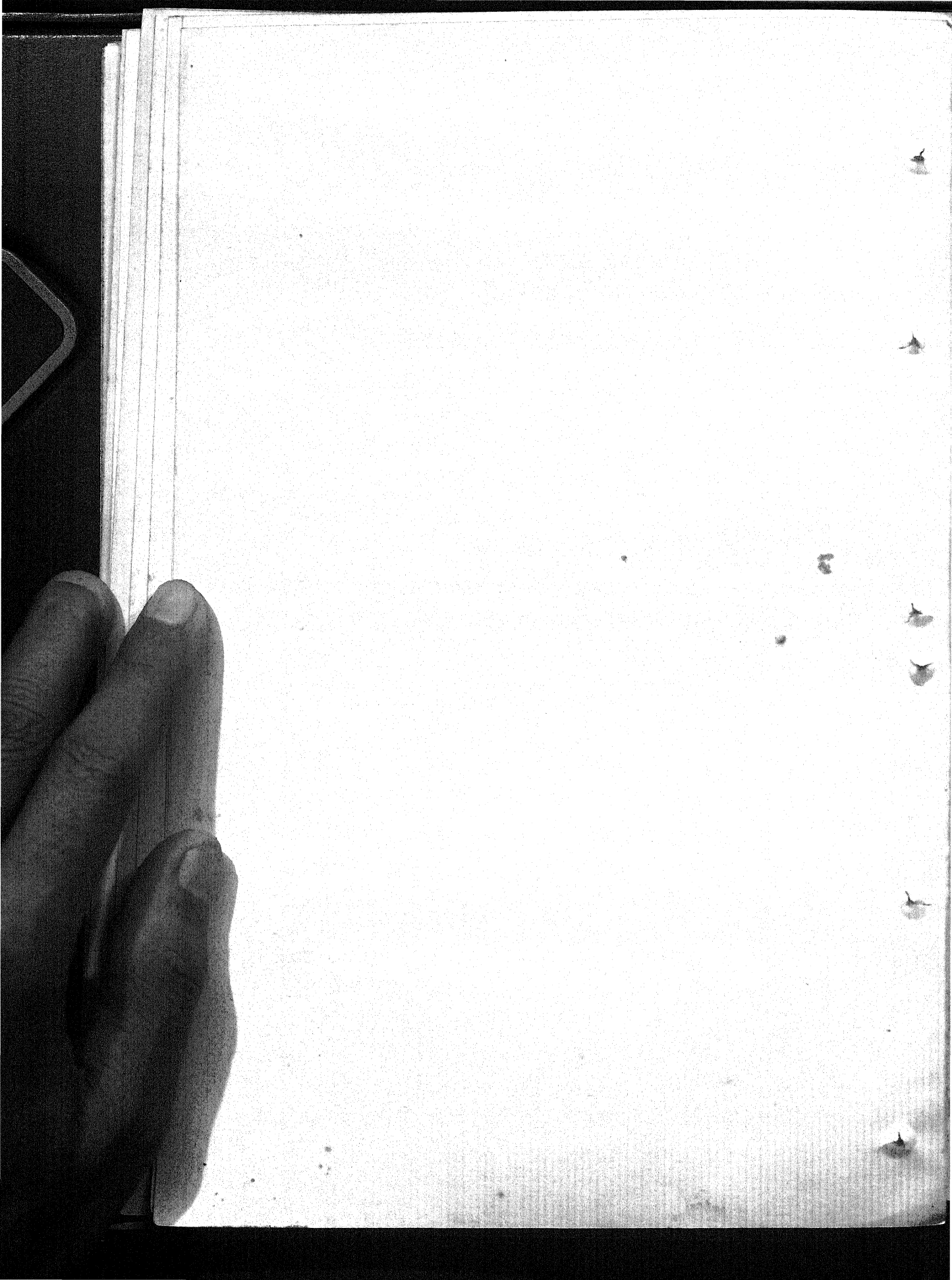

***
***
दि
ने
श
मि
श्र
प्र
थ
म
व
र्ष

कहां तुम चली अश्रु की धार ?
छोड़ यह सोने का संसार !
चली तुम किसको करने प्यार ?
मचा उर-अन्तर हाहाकार !
बताने मूक व्यथा का सार !
पिन्हाने किसको चलदो आज ,
हृदय-मुक्ता का मंजुल हार ?

* * * *

” شذرات “

حضرات! نیا سال شروع ہو گیا خدا کرے کہ یہ سال بھی جملہ سالہائے گزشتہ سے شاندار و کامیاب تر رہے۔ ہم بہت لوگوں کے لئے نئے ہونگے جس طرح کہ وہ ہمارے لئے نئے ہیں اور انہیں نئے حضرات پر بزمِ اردو کا مستقبل مبنی ہے۔ آئندہ اس چمن کے رنگ و بو کے قائم رکھنے والے یہی حضرات ہیں۔ اور انچمنِ اردو کی بہار ترقی انہیں کے دم سے وابستہ ہے۔ ہمارے قدیم احباب نے جس قدر بزمِ اردو کی امداد کی ہے اس کی داد دینا گویا آفتاب کو چراغ دکھانا ہے۔ ہم اپنے جدید احباب سے بھی اسی طرح کی سرگرمی کی امید کرتے ہیں۔

بزمِ اردو کا اصل مقصد اردو زبان کی خدمت کرنا ہے۔ چنانچہ دوسری بزمِ گاموں کی طرح ہم کو بھی نکلنے کے لئے ہمارا کالج میدانِ عمل میں کسی سے پیچھے نہیں رہا۔ ہاں! گزشتہ پانچ یا آئی ہیں۔ شائد اس لئے کہ اب وہ گذر گئیں۔ نہیں بلکہ اس لئے کہ وہ ہمارے لئے بمنزلہ ایک راہِ بر کے ہیں۔ اظہارِ الشمس ہے کہ سال گزشتہ کے مشاعرے کی قابلِ رشک کامیابی کارِ کنان بزم کی سرگرمیوں کا نتیجہ تھی۔ جس میں عالی جناب پروفیسر محمد انوار الحق صاحب (صدر شعبہ اردو و فارسی) اور جناب سید فرید جعفری صاحب مچھلی شہری اور جناب سمیع الدین حیدر صاحب نے جس انہماک سے کلم کیا وہ قابلِ ستائش ہے۔ گو کہ کرسچین کالج کے گلشنِ بزمِ اردو سے وہ پہلے جو کہ اس چمن کی بہار تھا چلا گیا لیکن رونقِ گلزار ہماری ذمہ داریوں پر چھوڑ گیا اور ایسی روشیں بنا گیا کہ ہم اسے سینچیں اور اس گلشن کی سرسبزی و شانناہی کو برقرار رکھیں۔ وہ یہاں کے سابق سکریٹری جناب فرید صاحب کی ذات تھی خدا کرے انکا کمال و جاہ و قار اور زیادہ ہو۔

حضرات! اسوقت اردو کی قابلِ رحم حالت بیخبروں کا ہوش اور ہوش والوں کی بے خبری ہے۔ اسوقت تمام ذمہ داریاں آپ ہی پر ہیں۔ زبان کی ترقی اور تمدن دونوں ایک دوسرے سے وابستہ ہیں۔ ہماری معاشقہ معیشت۔ مدنیت۔ تہذیب اور ہمارا اخلاق غرضیکہ وہ تمام اوصاف جو تکمیلِ انسانی کے لئے ضروری ہیں سب زبان کی ترقی پر ہی مبنی ہیں۔ ہم آج اہلِ یورپ پر رشک کرتے ہیں کل تک وہی ہمارے سامنے زانوئے تلمذ تہ کرتا باعثِ فخر سمجھتے تھے۔ اس کا کیا سبب ہے۔ صرف یہی کہ وہ اپنی زبان پر جان دیتے ہیں۔ ان میں زبان کے لئے سچی محبت۔ ہمدردی اور جوشِ موجود ہے۔ خدا کرے ہم میں بھی ایسا ہی ذوقِ سلیم پیدا ہو۔ اور گلشنِ بزمِ اردو میں بانِ خزان کا بھی گذر نہ ہو۔

آخر میں ہم ناظرین کی توجہ مو جردہ مضامین کی طرف مبذول کرنا چاہتے ہیں۔ پہلا مضمون ”خیالات پریشان“ ہیں ہمارے دوست اد ریس احمد صاحب مینا ٹی کے۔ اردو زبان کو آپ سے خاص علاقہ ہے اور کیوں نہ ہو آپ یاد گار ہیں امیر الشعرا حضرت امیر مینا ٹی کی۔ خدا کرے زور قلم اور زیادہ۔ دوسرا مضمون زیر عنوان ”شیبہ خزن“ نتیجہ ہے جناب سید حیدر منہدی صاحب رضوی۔ چچہلی شہری کے دماغی جدو جہد اور فکر تخیل کا۔ تیسرا محمد صفیر الدین صاحب قریبی کا وہ مضمون جو سال گذشتہ مقابلہ مضمون نگاری میں دوسرے نمبر پر کامیاب تر خیال کیا گیا پیش ناظرین ہے۔ باقی تینوں مضامین اپنی نوعیت کے لحاظ سے بہت خوب ہیں۔ انشا اللہ ہمارے ہونہار نو مشقوں کی پر جوش کوشش ان کے مضامین کو اور زیادہ مقبول اور مستحسن بنا دے گی۔ جناب شاہ محمد ہارون صاحب فریدی کی عنایت کردہ غزل ہم ہدیہ ناظرین کرتے ہیں خدا کرے آپکے کلام میں معجز نمائی اور زیادہ ہو۔

آخر میں ہم جملہ معاونین و نکتہ رس احباب و دیگر ناظرین کرام کی خدمت میں شکریہ کے پہول نذر کرتے ہوئے رخصت ہوتے ہیں۔

اخلاص کیش

اشرف شافعیہ نیوری

(سکریٹری بزم اردو)

”خیالات پریشان“

ہاں ! اے انسان ضعیف البیان - ذرا ایک نگاہ تعمق ! کیا تو نہیں سمجھتا کہ کس لئے بھدا کیا گیا ہے اور یہہ اعضا تجھے کیوں دئے گئے ہیں تو سن - یہہ آنکھیں دی گئی ہیں دیکھنے کے لئے - یہہ کان دئے گئے ہیں سننے کے لئے - یہہ ہاتھ کام کرنے کے لئے - یہہ پیچہ ”چانے“ کے لئے - یہہ ناک ”سونگھنے“ کے لئے اور یہہ منہ ”کھانے“ کے لئے - مگر تھہر ! اہی اور سن ! یہہ آنکھیں نیوی کیا دیکھیں ”نظارہ“ ہاے حقیقت - یہہ کان تھوڑے کیا سنیں ”نغمات معوت“ - یہہ ہاتھ تھوڑے کھا کام کریں ”نیک“ - اور اہی پھروں سے تو کس لئے چلے ”راہ خدا میں“ - اور یہہ ناک کھا سونگھے ”مشام و جود ایزدی“ - مگر آہ ! تو نہیں سمجھتا - تو ”حقیقت“ کو مجاز سے بدل دیتا ہے - نہکی کو بدی سے تبدیل کر دیتا ہے - تو سیدھے راستہ کو چھوڑ کر غلط راہ پر چلتا ہے - اور بجائے سچائی کے پھولوں کی خوشبو کے جھوٹ کی غلاطت سونگھتا ہے -

سن اے انسان! تو اور تیری جنس باغ میں آتی جاتی ہے - تو نے گل خوش رنگ کو بھی دیکھا ہوگا اور بلبل رنگوں نوا کو بھی - مگر حیف! تو تو صرف پھولوں کی رنگینی دیکھتا ہے - بلبل کی آواز سنتا ہے - تو دونوں کی حقیقت سے متاثر نہیں ہوتا - اے کاش! تو یہ بھی سمجھتا کہ یہ پھول کا ”حسن“ جو تو دیکھتا ہے ”عارضی“ ہے ”دائمی“ نہیں - یہ ”خوشبو“ جو تو ”سونگھتا“ ہے ”چند روزہ“ ہے ”ہمیشہ ہمیشہ“ کے لئے نہیں - مگر تجھے ہی میں سے کچھ انسان ایسے بھی ہونگے جن کے دل آتش شوق سے کباب ہو چکے ہیں - جن کے داروں میں ”نہیں“ اٹھتی ہونگی - جو ”نا لئہ و فریدان“ میں زندگی بسر کر رہے ہونگے - جو ”دنیا“ کو بے ثبات اور اُس چند روزہ ”زندگی“ کو ہیچ سمجھتے ہونگے -

میں پھر تجھ سے پوچھتا ہوں - کیا تو نے بھی بلبل کے نغموں کو - محبت کے راگوں کو غور سے سنا؟ تو ہی نے نہیں ہوا روں اور روں نے بھی سنا ہو گا - مگر کم ایسے ہونگے جو ان ”راگوں“ کو سمجھ نہ سکیں - آہ! انہیں کس قدر سوز گداز ہے - اُن سے ’دل‘ پر ایک ’چوٹ‘ سی لگتی ہے - اُن سے ’سینہ‘ میں ایک ’ہوک‘ سی اُٹھتی ہے - ان سے ’جگر‘ میں ایک ’درد‘ سا پیدا ہو تا ہے - مگر سن اے انسان! وہ گل جو آج و اہانہ انداز سے مسند ناز پز متمکن ہے کل راکھ ہو کر خاک میں مل جا ٹھکا - نہ وہ شکستگی دیکھی نہ تازگی - نمود بھی نہیں دھیکگی - یہ ”عندليب“ جو ’آج‘ اس پر فدا ہے ’دل‘ کسی دوسرے ”گل“ کو خاستہ کے پھلوں میں بیٹھی چھکارتے مار رہی ہوگی - وہ تو صرف اپنے محبوب کو تلاش کرتی ہے - اب وہ جہاں بھی ملے اور جس طور سے بھی - اُسے وہی جلوہ اُس پھول میں بھی نظر آتا ہے اُسے وہی جہلک اُس غنچہ میں بھی دکھلائی دیتی ہے - اسے ہر ’پتی‘ ہر ’ورق‘ حسین کیا ’حسین ترین‘ دکھلائی دیتی ہے -

اور سن! اے ”بوالہوس“! کیا تو نے ”شمع“ کے گرد ’بروائتہ‘ کو تصدق ہوتے نہیں دیکھا - وہ اپنی زندگی کا مقصد بھی سمجھتا ہے کہ اپنے محبوب پر سے نثار ہو جائے - ’پر‘ جل جاتے ہیں - دل یوں جاتا ہے مگر ’جذبہ دل‘؟ آہ اُسکو نہ پوچھ - وہ شمع پر عاشق ہے - اُس میں وہی جلوہ دیکھتا ہے جو بلبل پھول میں دیکھتی ہے - وہ ’جذبہ‘ کبھی نہیں دیتا - وہ ’آتش عشق‘ کبھی ’نرد‘ نہیں ہوتی -

اور سن! اے حویص انسان! کیا تو نے رات کو ’چاند‘ کے گرد چکور کو نہیں دیکھا - ’چاند‘ ہر روز ’شام‘ کو بلند ہو تا ہے اور ’صبح‘ ہوتے غائب ہو جا تا ہے - چکور ہر شب کو اُسکی جانب آتا ہے اور رات بھر شکوہ شہادت میں گزار دیتا ہے -

اور اسی میں ایک لطیف محسوس کرتا ہے - اپنے محبوب سے وہ شکایت کرتا ہے - مگر کس بنا پر ؟ - اس لئے کہ وہ اُس سے محبت کرتا ہے - چاند ہر شام کو اُسے (چکور) حسین تر معلوم ہوتا ہے اور چکور اس میں وہی جمال دیکھتا ہے جو پہول میں 'بلبل' کو اور 'شمع' میں 'پروانہ' کو نظر آتا ہے - یہاں تک کہ وہ تھک کر گوجا نا ہے - مگر آہ ! 'جذبہ دل' - وہ پھر اُٹھتا ہے اور چاند کے گرد پھر نئے لگتا ہے -

اور سن اے انسان ! تیری ہی جنس میں سے بہت سے ایسے تھے اور اکثر ایسے ہوں جو اپنے دل میں درد محبت کی ایک کسک محسوس کرتے ہیں - "جو آہ کرتے ہیں مگر آواز کے ساتھ نہیں" - جن کے دل 'بادۂ حقیقت' سے لبریز ہوتے ہیں - جذبی آنکھیں ہر وقت کسی کی جستجو میں 'حیران' رہتی ہیں - کیا تو نے کبھی اُن 'مستون' کو بھی دیکھا ہے جو اپنے گریباں پہاڑ کر جنکلوں کو نکل جاتے ہیں - جو پہاڑوں پر غاروں میں رہتے ہیں جہاں صاف و شفاف چشموں کا پانی پھرتے ہیں اور بار آور دوختوں کے میوے کھاتے ہیں - مگر آہ ! 'جذبہ دل' - وہ پہاڑوں کے اوپر ہری ہری گھانسیں میں - وہ رادبوں کے شفاف بیتے ہوئے چشموں میں - وہ جہومتے ہوئے سر سبز پھل دار درختوں میں - چاند میں - سورج میں - ستاروں میں غرضیکہ ہر چیز میں وہی جلوہ دیکھتے ہیں جو بلبل کو 'پہول' میں - 'پروانہ' کو 'شمع' میں اور 'چکور' کو 'چاند' میں نظر آتا ہے - جب دن کو ذرے آفتاب کی روشنی سے چمکتے ہوتے ہیں تو انہیں انہیں وہی 'نور دکھلائی دیتا ہے - اور جب وہ چاندنی رات میں شفاف چشموں کے اندر رنگ برنگ کے چمکدار سنگریزے دیکھتے ہیں تو انہیں اُنکو اُسی جمال کی چٹاک نظر آتی ہے -

اُن کے دل میں آتش عشق اور زیادہ روشن ہو جاتی - وہ جمال آنکھوں کو خیرہ کر دیتا ہے - ہاں ! وہ جمال دل میں آگ لگا دیتا ہے - فرق اتنا ہے کہ کسی کو اُس جمال کے دیکھنے کی تاب زیادہ ہوتی ہے اور کسی کو کم - کوئی کسی قدر زیادہ اُس آتش عشق کو برداشت کر لیتا ہے اور کوئی کسی قدر کم -

ہاں ! اے انسان ضعیف البنیان - ذرا ایک نگاہ تعمق ! - کیا تو نے سوچا کہ وہ جلوہ وہ 'نور' کیا ہے جو جدا جدا چیزوں میں - نئے نئے طریقوں سے ظہور کرتا ہے -

"وہی شرارہ" وہی گل" وہی قمر" وہی برق -

نئے لباس میں دیکھا اُسے جہاں دیکھا

اے کاش تو سمجھ لیتا - وہ جلوہ ہے اُسی معشوق حقیقی کا - وہی جلوہ جو پہول میں رونما ہوتا ہے وہ نور ہے اُسی 'محبوب چاندنی' کا - وہی نور جو

’ریت کے ذروں‘ میں - ’پانی کے اندر پتھروں‘ میں - چمکتے ہوئے ’چاند‘ اور ’ستاروں‘ میں نزول اُجلا کر تا ہے - ’ہاں وہ ضیاء ہے ایک غارت گر صبر و ہوش کی‘ - ہاں! وہ نور ہے - وہ جلوہ ہے - وہ حسن ہے - حسن مجسم - حسن کامل - یہی وہ ’جلوہ‘ ہے جسے بلبل نے دیکھا اور عشق ہو گئی - جسے ’پروانہ‘ نے دیکھا اور ’قربان‘ ہو گیا - جسے ’چکورو‘ نے دیکھا اور ’گرد‘ پھونکا - جسے ’انسان‘ نے دیکھا اور ’مست‘ ہو گیا -

مگر سن اے انسان! یہہ عشق خرمن حیات کو چلا دیتا ہے - یہہ عشق دل و دماغ کو بیکار کر دیتا ہے - یہہ جذبہ رگ رگ میں سرایت کر جاتا ہے - دل میں آگ لگا دیتا ہے - ہر ایک اسے برداشت نہیں کر سکتا - ہاں عموماً ضرور کرتا ہے - کوئی کم برداشت کرتا ہے اور کوئی زیادہ - سوچ تو سہی اُس جلوہ کو نکالے بھر کے کوئی کیسے دیکھے - یہہ وہی جلوہ تو ہے جسے موسیٰ نے ’طور‘ پر دیکھا - یہہ وہی ’جذبہ‘ تو ہے جس نے منصور سے انا الحق کہلوا یا - اور لطف یہہ کہ کوئی بھی مغتہائے کمال کو نہیں پہونچتا - کسی نے ایک زرا سی جھلک دیکھی اور ہوش و حواس کھو بیٹھا - اور کوئی ذرا سا اُس راز عشق سے واقف ہوا تھا کہ عقل و خرد سے ہاتھ دھو بیٹھا - تو کیا طاقت کسی کی کہ اُسے برداشت کر سکے - یہہ ’رونا‘ اور ’آہ وزاری‘ کرنا تو ابتدائے عشق کا ہے - ہزاروں کو سنا اور سیکڑوں کو دیکھا کہ حصول ’آرزو‘ کے لئے دشت مصیبت سے گذر رہے ہیں کسی کو دو چار قدم آگے چلے یا اور کسی کو دو چار گام پیچھے دیکھا - اور لطف یہہ کہ ہر ایک اپنی اپنی دھن میں چلا جا رہا ہے - دنیا و مافیہا سے بے خبر - نہ کھانے پینے کی فکر اور نہ جینے مرنے کا درد - کسی نے اگر پوچھا بھی کہ اے صحرانوردان ’دشت مصیبت‘ تمہیں کچھ خبر ہے کہ یہہ قافلہ کب چلا؟ کہاں جا ٹیٹا؟ اور کب منزل پر پہنچے گا؟ مگر سیکڑوں نے تو کچھ جواب ہی نہیں دیا اور اگر کسی نے کچھ کہا بھی تو یہی کہ ”چلتے ہوئے ایک عمر گذر گئی ابھی تک ’منزل‘ تک نہیں پہونچے - ہاں آگے جانے والوں سے یہہ ضرور سنا کہ ابھی منزل دور ہے نہ معلوم کب پہنچیں اور پہنچیں بھی یا نہ پہنچیں“

دیر یا اُنے مصیبت سے جو چار اُتریں وہ جا نہیں

ہوتا ہے خدا جانے کہ سا حل نہیں ہوتا

کچھ ایسے بھی تھے کہ چلتے چلتے چمکتے ہوئے ریزوں کو اُٹھا لیتے تھے اور انہیں دیکھ کر نعرہ ہائے وحشت بلند کرتے تھے - کبھی کوئی چشمہ مل جاتا تو اُسے دیکھ کر دیوانہ وار چیخیں مارتے تھے یہہ وہ مست تھے جنہیں کہ مستی کے عالم میں تن بدن کی سدا نہیں رہی تھی - مگر دھن یہی تھی کہ عشق کی آخر منزل تک پہنچ جائیں - گو معلوم انہیں بھی نہیں تھا کہ وہ منزل کہاں ہے اور کب آئیگی -

ویسے اُن کی راہ میں سڑکوں منزلوں پر تو تھیں - ہو گام خود ایک منزل تھا کہ منزل عشق تک پہنچنے کے لئے جسکا طے کرنا لازمی تھا - ہر ذرہ میں وہ حسن کامل کے نمو نے دیکھتے تھے وہ حسین و چمکدار ذرہ ہائے ریگ و صاف و شفاف پانی کے بہتے ہوئے چشمے حسن کامل کے نمونے تھے اور وہ مست 'صانع' اور 'صنعت' میں کوئی فرق نہیں کرتے تھے - اُس مجمع میں تو بس یہی غل تھا کہ 'اگر بڑھے چلو ابھی منزل دور ہے' -

تو سن اے غافل انسان ! حقیقت میں نظروں کو ہر چیز میں وہی جلوہ نظر آتا ہے - نظریں مست ہو جاتی ہیں ہر شے جاتے دھتے ہیں - اور آنکھ عشق دل میں اور بہرکنے لگتی ہے - ہاں ! اے کمزور و نا چیز انسان اُس حسن کامل کے پجاری اُن گنت ہیں - اُس حسن کامل کے شہدا ئی بے شمار ہیں - کوئی اُسکے عشق میں بے انتہا متو لا ہو چکا ہے اور کوئی کم اور کسی کے لئے ابھی آغاز عشق ہے - مگر آہ ! کوئی نہیں جانتا کہ اس عشق کی انتہا کیا ہے - ہاں جستجو سب کو تے ہیں مگر کوئی آخر کو نہیں پہنچتا -

عاشق کی آنکھ عشق روز بروز تیز تر ہو تی جاتی ہے - اُسکے عشق کا انجام کیا ہو نا ہے ؟ خود عشق - اُسکی وحشت کا نتیجہ کیا ہو نا ہے - وحشت میں انزوئی - اُسکے جنوں کا انجام کیا ہو نا ہے - جنوں میں زیادتی - "عشق ہے سعی میبری عشق ہے حاصل میرا"

اسلئے سن اے انسان -

"خود حسن کمال حسن ہے یعنی حسن جہان ہے کامل ہے
اور عشق مال عشق ہے یعنی عشق میں کا مل کو ئی نہیں"

مگر سن صرف ایک ہی ذات ہے ایسی جس نے عشق کو تکمیل تک پہنچا دیا - اور وہ کون ؟ خود وہی حسن کا مل وہی نور جو پھول میں نظر آیا - وہی جلوہ جو طور پر نظر آیا - ہاں اُسی نے اُسے تکمیل کو پہنچا دیا - وہ خود ہی محبوب ہے اور خود ہی عاشق - وہ خود ہی دیوتا ہے اور خود ہی دیوتا کا پجاری - "کہ نکاندار ہی آئینہ تھا دکان آئینہ ساز میں"

اِس مضمون کو زمانہ ماضی کے ایک حق گو شاعر سے سن -

عالم تمام چشم حقیقت نگر بنا - مذہب دیکھتا ہے آئینہ ساز کا - (جلال)

ادریس احمد مہنا ئی

سکنت ایر آو تس

”شبیبہ حزن“

اے جا دنو فریبِ ظلائی چو کہتے! تجھ میں وہ کون سے جذباتِ غم اور رازِ درد
پنہان ہیں جو مجھ کو خون کے آنسو رلا رہے ہیں... جو مجھ کو اشکِ خونی سے دامن
تو کرنے پر مجبور کرتے ہیں... جو میرے دل میں ایک درد پیدا کر دیتے ہیں - کیا
یہ وہی درد تھا جو کبھی پر کیف ہو تا تھا؟ ... مگر اب... ”مبدل بہ رنج و الم“ -
تجھ میں وہ کون سی دلچسپیاں موجود تھیں جو کہ ایامِ فردا میں میری زندگی کا
ما حاصل ہو کر رہ گئی تھیں - ... جسکو میں مقصدِ حیات تصور کر تا تھا ... مگر آہ...
وہی کیفیات - وہی جذبات - وہی آرزوئیں تجھ کو دیکھ کر سہلابِ اشکِ می صورت
اختیار کر لیتی ہیں -

اے شبیبہ کے اندر پناہ گزین تصویر!! - تیری وہ کشش جو ابھی تھوڑا ہی
عرصہ گذرے میرے لئے دنیا کی لازوال ’نعمتِ ایز دی‘ کی شبیبہ تھی... کیا ہوئی...
کہاں گئی... کیا اب بھی موجود ہے... ہاں ہے... مگر... تسکین و خوشی کا
مرداف ہو کر رنج و الم ہی صورت میں - تجھ کو دیکھ کر میرے دل میں اب وہ لطیف
نلاطم کیوں نہیں اُٹھتا... کیوں میری آنکھوں پر نم ہو جا یا کر تی ہیں... میں
کیوں بیچھن ہو جا یا کر تا ہوں -

اے حسنِ لطیف کی رنگین شبیبہ!!! تجھے ہر کیف تبسم میرے درجائے جذبات
کو مثلاً طم کیوں نہیں کرتے... مجھ پر ایک وجدِ نی کیفیت کیوں طاری
نہیں ہوئی... میں بیخود و سرشار کیوں نہیں ہو تا... آہ... یہ وہی
ادائے فتنہ انگیز تھی جسکو میں اپنا متاعِ ہستی تصور کر تا تھا... مگر آج میرے دل پر
غم و اندوہ کا با دل بن کر چھا یا ہوا ہے -

اے یادِ گار عزیز!!! جسکی تو شبیبہ ہے اُسکے دستِ نازک سے لکھا ہوا ”عزیز
حیدر“ اب عینوں میرے جذبات کو نہیں اُبھارتا... اُن حروف کے جا دنو فریب
کوشے کیوں باقی نہیں رہ گئے... تیری وہ برقی پاشیمان کہاں گئیں... تو خاموش
کیوں ہے... کیا تو اپنے ہم شبیبہ ”ہمکارِ قبر“ کی خاموشی کو اُن پیوایوں سے ظاہر
کر رہی ہے -

اے حاملِ رازِ سرِ بستہ!!! ایامِ رفتہ کبھی اپنی رفتار کو معکوس نہیں کرتے -
انسوس گذری ہوئی باتیں یاد آکر کلیجہ میں ایک ٹیس پیدا کر دیتی ہیں - کیا
خبر تھی کہ وہ ”نازک تن“ جو کبھی محوِ خرام ہو تا تھا... کبھی زینتِ محفل ہوا

کو تا تھا... جو کہ "قدرِ اُلفت" کے صحیح معنوں سے آشنا تھا... قبر... "تاریک قبر"... کی دلکذاز خاموشی میں مٹو خواب ہو گا... اے مہربانِ جان نواز تصویر! تو رو رہی ہے، تھری آنکھیں مجھکو پر نہ دکھائی دیتی ہیں -... تیرے لب جنبش میں ہیں... کہا تو مجھسے کچھ کہہ رہی ہے... میں تھری گفتگو کو سمجھتا ہوں... نہیں، مہربانی تسلی کبھی نہیں ہو سکتی... میرا دل تھری یاد سے کبھی جدا نہ ہو گا اور میں قبر میں بھی تیرے ہی خیال سے ہمنما رہوں گا... تیرا زبان حال سے یہ کہہ رہا میرے لئے بھنکار ہے... کہ... "خواب تھا جو کچھ کہ دیکھا جو سنا افسانہ تھا"

سید حیدر مہدی رضوی مچھلی شہری
سکند ایر آرٹس

”دریائے جن چاندنی رات میں“

خداوند عالم کی خلعت کے نیچے دنیا نے آسانی ہی میں ہویدا نہیں ہیں بلکہ اس حدِ خاکی یعنی بے ثبات دنیا کے ہر ہر چہرے پر موجود ہیں، جو زبانِ حال سے اس بات کے گو یا ہیں کہ

”نظرِ پیدائش کر اے دل پھر تما شہ دیکھ قدرت کا“ -

روشن دل اور منور آنکھیں ہی قدرتی مظاہر سے لطف اندوز ہو سکتی ہیں - ہر شخص کا حصہ نہیں ہے - وہ سوز و گداز، دل، وہ فلاکت زدہ اور مفلوک الحال ہستیاں جن کو یہ ماحرِ دنیا کس طرح اپنے قبضہ بھجا میں نہیں لا سکتی اشعہءِ دانت میں صراطِ مستقیم کی - ان دلوں میں اُلمتِ احساسِ حسن حقیقی بدرجہ اتم موجود ہے -

دنیاوی حوادث سے گھبرا کر اور عالمِ لوگوں کے طعن و تشنیع سے تنگ آکر، گھر سے اس ارادہ سے کہ باہر کہیں تو کچھ دیر کے لئے طبیعت بھلے گی چل دیا - چاندنی رات نے اور بھی مجبور کیا - ”سندِ ناز پر ایک اور تازیانہ ہوا“ -

یہاں ناچ محل! جب تک تھکے سے دور ہوں تھری یادِ دل میں ہر ساعت تازہ رکھوں گا - تو ہی ایک میرا ایسا دوست ہے جس نے میری مصیبتوں اور رنج و آلام میں میرا ہاتھ بٹا یا - تیرا اپنے پیارے عریانی کو آنکھوں سے دیکھ کر مسکراتا اور میرا اُس سونے سے محفوظ ہونا ایک ایسا خوشگوار واقعہ ہے جس کو

حین حیات نہ بیو لوں گا جب تیرے ہجر میں آنہیں گر یاں ہوئی ہیر تو تیرا
نقشہ میری دیدہ تو میں لالی اشک سے اسی طرح بن جا تا ہے جس طرح تیرا
عکس پر نور در یا ئے جمن میں -

وہ سطح آب کس قدر پر فضا تھی - وہ ما حول جمن کس قدر دلکش اور
دلا ربز تھا - کہیں کہیں اندھیرا تھا اور کہیں کہیں روشنی - کہیں تو ریت کے ذرات
مثل نلس ماہی چمکتے تھے اور کہیں چھوٹے چھوٹے پودے مثل کھنبوں کے نظر آتے تھے -
جدھر تاں نظر جاتے تھے ایک نڈا اور با اکل سادہ مگر دلکش منظر دکھائی دیتا تھا -

اس فضا ئے خموش میں ہلکے ہلکے پانی بہنے کی آواز ایک دلکش ترنم کے
ما نند تھی جس کو سن سن کر میں بیخود ہوا جا تا تھا - کبھی کبھی مچھلی کے اوپر
آنے سے قدرے تیز آواز پیدا ہو تی تھی جس نے مجھے اس حالت بیخودی میں
کئی دفعہ چونکا دیا تھا -

در تک لق و دق میدان چلا گیا تھا جس میں بہہ در یا بل کھا تا ہوا بہہ
رہا تھا - ساحل در یا پر کہیں کہیں رتیلے مقامات تھے اور کہیں بڑے بڑے درخت
جو بعض اوقات قرا دیتے تھے -

ہوا ایسی ہلکی اور دل خوش کن تھی کہ مجھے سے خاموش نہ بیٹھا گیا اور
کچھ گنگنانا شروع کیا - نہ معلوم کونسا جانور تھا کہ جس نے میرا ساتھ دیا - اس کا راگ
ایسا شیرین تھا کہ میں کچھ وقفہ کے لئے خاموش ہو گیا لیکن وہ ستمگر بھی خاموش
ہو گیا اور میرے دل کو مچلتا ہوا چھوڑ کر چل دیا لیکن فوراً ہی قریب ہی چھوٹی سی
سے بانسری کا راگ پیدا ہوا - جس کی والہانہ آواز نے مجھے کو بالکل منکھو و مدھوش
کر دیا -

چاند اپنا حسین چہرہ پانی میں دیکھ رہا تھا - تا رہے اس کی در نمائی کر
رہے تھے - پانی کی لہر سے جب سطح آب پر ایک قسم کا تلاطم ہو تا تو یہ سطح آب
کسی معشوقہ کے کامدانی دوتہ کے مانند جھل جھل چمکنے لگتی - اس
خوشگوار نظارہ سے بخوبی لطف اندوز ہو کر دل کو دونوں ہاں سے سنبھال کر
گھر کی طرف روانہ ہوا - اور چاند کی نگہبانی میں اپنے پانگ پر سو گیا - اور بس -

محمد صغیر الدین قریشی

سکند اپر آرٹس

ایک خیال

مختلف شعر ا کے متعدد مضمون کے چند اشعار ہم ناظرین کی خدمت میں پیش کرتے ہیں اور اس پر ہم ایک انتقادی نظر ڈالتے ہیں امید کہ ناظرین کی تفریق طبع کا باعث ہو گا۔ دکھا نا یہ ہے کہ مختلف شعرا ایک ہی مرکز پر کیونکر پہنچ سکتے ہیں اور کسطوح ایک ہی خیال یعنی سکوت، سکون، اور خاموشی کا مضمون اشعار میں ادا کر گئے ہیں۔

دنیا میں نیند سب کو پھا ری ہو تی ہے۔ سب کا اندازِ خواب جدا ہوتا ہے۔ کسی کوئی سو نا دیکھ کر کہتا ہے ع۔

”ہے چشم نیم باز“ عجب خواب ناز ہے۔

کسی نیند کے ماتے پر کوئی پھبتی کستا ہے ع۔

”نیند آنکھوں میں بھری ہے کہاں رات بھر رہے۔“

بادِ شاہ اپنے عالیشان محل میں سوتا ہے تو غریب کھلے میدان میں۔ رؤسا اگر نرم اور مضمحلین گدے استعمال کرتے ہیں تو مزدور پتھر کے سنگین بستر پر آرام کرتے ہیں

لیکن شاعرانہ نیند، نیند ہے جہاں سانس لینا بھی گناہ ہے۔

اے صبا بر گر گھائے غنچہ پا آہستہ نہ

پا صبا نا نند گلہا صبا خوا بیدہ است

غالباً یہ خیال اول اول صائب ہی کے ذہن میں آیا ہو گا۔ صائب سو رہا ہے

پھول نہ پانی کو رہے ہیں، ہوا کو مسامتہ ہے کہ کلموں کو نہ چھیڑے کہیں ایسا نہ ہو

کہ ان کے کہنے سے صائب بیدار ہو جائے ع۔

”چٹکا گلزار میں غنچہ تو طپتچہ چھو تا۔“

کہا نزاکت ہے اور کیا نزاکت کی حد!۔ یہاں پھول سے سکوت شکنی کا احتمال نہیں

ہاں کلیان البتہ چٹک کر شکست خواب کا باعث ہو سکتے ہیں۔ اسلئے صبا کو متنبہ

کیا جا رہا ہے کہ دامن کشان چلے۔ تخلص کا الف بزرگی پر دلا لت کرنا ہے

سبحان اللہ کیا داب ہے۔

اب چمنستان اُردو کی سیڑھیچٹے ہمارے میو صا حبِ بدرد و اندوہ یون آرام

فرماتے ہیں۔

سورہا نے مہر کے آہستہ ہو لو

ابھی تک روتے روتے سو گیا ہے

میر نے صائب کے مقابلے میں رعب و داب، عظمت و بزرگی کی جگہ
 لعلت و خاکساری کو ترجیح دی ہے جو اُن کا خاص حصہ ہے۔ طرز ادا میں نرم اور
 ملائم الفاظ سے وہ شان پیدا کی ہے جسکی وجہ سے سوز و گداز پیدا ہو گیا ہے اور
 درد و اثر جو شاعری کی روح رواں ہے اس کا نشتر دل میں تیر جاتا ہے۔ یہ شعر
 اگرچہ صائب کے شعر کا عکس ہے، نقش ٹا نی ہے لیکن بدرجہا بڑھا چڑھا ہے۔
 جناب سودا کے خراٹے سنئے۔

سودا کی جو باتیں یہ ہوا شور قیامت
 خدام ادب بولے ابھی آنکھ لگی ہے

یہ شعر ایک مواج و متلاطم دریا ہے جو اپنے زور و شور میں خس و خاشاک
 کو بھاتا اور پست و بلند کو برباد کرنا چلا جاتا ہے۔ اپنی روانی کے زور میں
 پہاڑوں سے ٹکراتا نظر آتا ہے۔ الفاظ کی بندش، ادا کا زور مضمون کی جدت، ہر
 شے بجائے خود ایک بہترین ادا کا سرچشمہ ہے۔ کہنا تو یہی تھا ”میں سو رہا ہوں
 شور نہ ہو“ مگر سودا میر کی طرح نہیں کہتے۔ کہتے ہیں تو یوں کہ قیامت کا شور
 جو قطعی اور یقینی ہے اور کسی مضمون نہیں۔ اسکو خدام ادب نے ٹوک کر کہا
 ”چپ“ ابھی آنکھ لگی ہے ”کتنا بلیغ فقرہ ہے! یہ ایک شاہانہ تکم ہے کہ جسکی
 مثال نہیں مل سکتی۔ یہاں میر صاحب کی طرح ”تک روتے روتے سو گیا ہے“
 طعنا نہ ہوا خواہی نہیں ہے۔

جو بات فطرت سے جتنی نزدیک ہو تی ہے اُننی ہی زیادہ محبوب اور
 دامنواز ہوتی ہے۔ اس نظریہ سے دیکھا جائے تو سودا کی اولوالعزمی شاعری میر کے
 ”ابھی تک روتے روتے سو گیا ہے“ پر نٹا ہو سکتی ہے۔ میر کا شعر ایک صحیح واقعیت
 کی ترجمانی کر رہا ہے۔ اسلئے اور زیادہ بلند ہے۔ ”روتے روتے سو گیا ہے“ فقرہ نہیں
 ہے موتی پروئے ہیں۔

غالب کی روح، میر مہدی مجروح یون میٹھی نیند کے مزے لیتے ہیں۔

اک عمر کے دکھ پائے سوتے ہیں فراغت سے

اے غلغلہ محشر ہم کو نہ جگاتا

اس میں شک نہیں کہ انہوں نے داستان غم کو ”اک عمر کے دکھ پائے“ کے
 تکرار سے پورا کر دیا ہے۔ زبان اور طرز ادا خوب ہے۔ اور سودا کے تتبع میں
 صور محشر کو ایک خفیف سی دھمکی دی ہے کہ ہم مصیبت زدوں کو چھیڑے نہیں۔
 مگر سودا کا زور شور نہیں ہے۔ ہاں میر کا سوز کچھ آگیا ہے۔ اسلئے اگر دونوں
 نقادان فن سخن یعنی میر اور سودا کے اشعار کا خلاصہ دیکھنا چاہیں تو مجروح کے اس شعر کو

پڑھیں - یہ ایک مستحسن کوشش ہے اور ایک حد تک کامیاب بھی ہوئے ہیں -
دو رنگ کے پھول ایک کلمے میں کھلائے ہیں مگر اصل پھر اصل ہے اور نقل پھر نقل -
انیس کے پیارے مونس نے بھی اسی مضمون پر کورت بدلی ہے -

مونس کی ابھی آنکھ گلستان میں لگی ہے

اے بلبلو! یہ شور مچا نا نہیں اچھا

شعر میں کوئی خاص بات نہیں پھر بھی ٹھنڈی ہوا کا ایک چھوٹکا ہے - انہوں نے
صائب کی طرح اپنے خواب کی بنیاد ہوا پر نہیں رکھی - بہت ممکن ہے کہ
موسم بہار میں اُنہی بلبل بکھا ہو جائیں کہ اُن کا شور خواب سے چونکا دے - پڑھئے اور
مزے لیجئے - ”آنکھ لگی ہے“ کا تزکا جوا ہو میں تولنے کے قابل ہے - روا نی میں
ایک موج کوثر ہے - کیوں نہ ہو ”کس دشت کے سیاح ہیں“ -

اسکے بعد امیر الشعرا حضرت امیر آتے ہیں اور مضمون کا پہلو یوں بدلتے ہیں -

اے حشر! مدینے میں نہ کر شور

چپ چپ سر سر کار سو رہے ہیں

ان کے سامنے آئے نمونے موجود تھے - مختلف قسم کے خیل لالت اور طرز ادا
پیش نظر تھے - سمجھئے کہ ان استادوں سے پڑھ کر اس رنگ میں ہونا ناممکن نہیں
تو دشوار ضرور ہے - انہوں نے ایک دوسرا میدان تلاش کیا - سرکار، دو عالم کا دربار وہ
در بار ہے جہاں جن و ملک سب کا سر جھک جا نا چاہئے - ایک مضمون اُلفت - ایک
ادب دان محبت کے منہ سے اسکے علاوہ اور کیا الفاظ نکل سکتے - ادا میں سودا
جیسا زور نہیں مگر تحکم ضرور ہے - ”اے حشر مدینے میں نہ کر شور“ کیسی اچھی
وجہ دوسرے مصرع میں بٹائی ہے ”چپ چپ سر کار سو رہے ہیں“ یہ مصرع واقعی
بلاغت کا بہترین نمونہ ہے - بار بار پڑھئے اور مزے لیجئے لیکن طبیعت کو سیرپی نہ
ہو گی - اگر سونے والے کا اسم گرامی بیان کر دیا جاتا تو یہ بات ہرگز ہو کر نہ
پیدا ہوتی - سودا کا شعر مبالغہ کا جواب نہیں دیتا - لیکن یہاں واقعیت در واقعیت
دست و گریبان ہے - طرز ادا کو دیکھئے ”چپ چپ“ کتنے زبردست قافیہ الفاظ
میں ایسی اعلیٰ وجہ پیش کی ہے کہ شور قیامت کو خاموش ہو جا نا ہی پڑیکا -
یہ ہے حقیقی شاعری! یہ ہے علمی تبصرہ! سچ تو یہ ہے کہ امیر جیسے مفتی
سے ہم کو یہی توقع تھی -

”این کار از تو آید و مردان چنوں کنند“

محمد جمال الدین

فوسٹ ایئر آرٹس

حقیقت حسن و عشق

وہ صبح ازل کہ جب کائنات کا ذرہ ذرہ محو خواب تھا ملکہ حسن نے شباب کی کدورت لی اور فرشتہ محبت نے چشم بصیرت و اکلی فرشتہ اپنے زمانہ خرد سالی سے قدم با ہر نکالتے ہی دریائے حیرت میں تیرنے لگا، قلم حیرت سے نکلنا تھا کہ اُسے حسن کے آئینہ میں اپنی صورت نظر آئی اور وہ دور کر ملکہ حسن سے ہم آغوش ہو گیا۔

فطرت کی بے ساختہ ہنسی نے عالم کے جمود میں حرکت پیدا کر دی اور دنیا کی تمام دلچسپیاں جو اب تک پردہ فضا میں تھیں منشاء شہود پر جلوہ گر ہو گئیں، قدرت کے حسین چہرہ پر جہالت کی تاریکی چھائی ہوئی تھی اُسے فرشتہ محبت نے اپنے ہاتھوں سے چاک چاک کر دیا، کار کاہ عالم میں محبت کا فرشتہ اس شان سے نمایاں ہوا کہ آج تک سب کی زبان پر خدائے عز و جل کے اوصاف جلا لی اور صفات جمالی کا نغمہ ہے، اُسکے دوش پر ایک طرف جنت اور دوسری طرف دوزخ ہے، ہاتھوں میں تیر و کمان ہے، حسن اُسکے ساتھ ہے جسکے قدم کی ایک ٹھوکر سے اگر ایک طرف رحم و کرم کے چشمے پھوٹ نکلتے ہیں تو دوسری طرف دوسرے قدم کر ٹھوکر سے دنیا کی طاغوتی طاقتیں جاگ اُٹھتی ہیں، اس مجموعہ اُضداد یعنی نیکی اور اشرار کے اجزائے ترکیبی سے انقلاب عالم ظہور پا تا ہے اور ہر دیکھنے والے کو تمام عالم با ہمہ متضاد نظر آتا ہے، یہ بد بھی امر ہے کہ عالم کی نیونیکونکا متحرک 'حسن' ہے اور تمام انقلاب کی علت 'محبت'۔ آج بھی زندگی کے ہما ہمی میں حسن و عشق کی کار فرمائیاں موجود ہیں۔

تاریخ کے اوراق شاہد ہیں، تجربہ بتاتا ہے کہ حسن کا نور زمیں و آسمان میں پھیلا ہوا ہے اور ملکہ حسن اپنے تمام و کمال رعنائیوں کے ساتھ بساط دھر پر سحر طرازی و ضیا گستری میں ہمہ تن مصروف کار ہے، اس کو موثر کہنے یا متاثر بہر حال فرشتہ محبت کی کارپردازیاں بھی حیرت انگیز ہیں، اُس نے اپنی معجز نمائندوں سے وہ کام کئے ہیں کہ خود ملکہ حسن کو اس کا اعتراف ہے اُسکا محکم استقلال، حقیقی جوش، ذوق فراوان، انہماک بے غرض، اور ایک سچے محویت، جس نے ایک کمزور اور فانی انسان سے وہ کام لئے کہ دنیا انکشت بدندان ہے، ہاتھوں کو کات کر راستے نکالے، دشوار گزار گھاٹیوں سے مستانہ وار گذر گیا، یہ وہی نکسف الجہ انسان ہے، کہ جب اس پر عشق کا جن سوار ہوا تو حسن کے اشعاروں پر طرح طرح کے مظالم کا شعاع بنا رہا، آتش نمرود اُسکا بال بیکا نہ کر سکی، فوجوں کے جا دو گوسر پر خاک اُڑاتے پھرے، مگر حسن و عشق کی حقانیت نے اس تیر و تار جنگل کو قبہ نور بنا دیا، گو یا تاریخ کے نئے باب کا افتتاح ہوا۔

خوش نصیب ہیں وہ انسان جنکو فوشٹہ محبت کی بہشت ملی اور مبارک
 ہیں وہ ہستیوں جنکا مطلع نظر حسن مخفی ہے، انکی آنکھیں فریب حسن سے خیرہ
 نہیں ہو تیں، انکی حقیقت شناس نگاہیں صرف انسان میں نہیں بلکہ کائنات کے
 ذرہ ذرہ میں مادہ حسن کا جلوہ دیکھتی ہیں اور انکی روح ہوا و ہوس کے خطر ناک
 گھاٹیوں سے گذر کر ایک نامحدود نورانی فضا میں تیرنے لگتی ہیں، جب محبت
 ترقی کے آخری زینہ پر قدم رکھتی ہے تو حسن و عشق میں کوئی امتیاز باقی نہیں
 رہتا، گویا ایسا معلوم ہوتا ہے حسن محبت ہے، محبت حسن، 'حسن حسن' محبت
 محبت، چشم بصیرت دیکھتی ہے بالآخر حسن اور محبت کا یہہ نامتناہی سلسلہ حسن
 ازل سے جا ملتا ہے، اُس وقت کوئی نہیں کہہ سکتا کہ مقدم کون ہے؟ اور موخر کون؟
 مگر افسوس ہے اُس بدبخت انسان پر جو پاک جذبہ بات کا اظہار "بوالہوسی"
 سے کرنا ہے، دعویٰ تو ہے دلیل ندارد، ایسا انسان کبھی صراطِ مستقیم پر قائم نہیں
 رہ سکتا، اسکے ہاتھ سے حقیقی محبت کا نام نہ چھوٹ جاتا ہے، برق حسن اُسکی
 آنکھیں خیرہ کر دیتی ہے، اور وہ اندرونی آنکھوں کا اندھا محض اپنی اشتہا پوری
 کرنے کیلئے غیر حقیقی محبت کو اپنے جنس کے گوشت و پوست کے ساتھ محدود
 کر لیتا ہے، اس عارضی محبت کا خمار اگر صبحِ زندگی میں سر چڑھتا ہے تو شام
 زندگی کے شروع ہوتے ہی ختم ہو جاتا ہے، نفس انسانی محبت کا روپ پھرتا ہے
 اور اپنے شکار کی تلاش میں سرگرداں و حیراں ہو جاتا ہے، اور اکثر انسانی سوسائٹی
 کے کزور حصہ پر جا پڑتا ہے فی زمانہ جاہلون کا طبقہ، شاعروں کی مجلس،
 بیٹکا روں کا محکمہ اور موجوہ تعلیمی ادارات غیر حقیقی محبت کی بڑی بڑی
 شکار گاہیں ہیں، بالآخر نتیجہ میں ان صفات کا ظہور نہیں ہوتا جنکا ظہور حقیقی
 محبت میں لازمی ہے، برعکس اسکے آئندہ شخصی اور قومی زندگی کیلئے ایک
 تباہ کن نتیجہ مرتب ہوتا ہے، حقیقی اور غیر حقیقی محبت مثل سورج کے کرنوں
 کے ہے جنگی نیزی اور گرمی سے بادِ سموم آگ بڑھاتی ہے اور کہیں پر بادِ نسیم
 کل ٹھالتی ہے، کوئی ہے کہ حسن و محبت سے روحانی فیض حاصل کرنا ہے اور
 کوئی ہے کہ جسکا قدم ہوا و ہوس سے آگے نہیں بڑھنے پاتا، یعنی ایک کی قسمت
 میں بادِ سموم کے آنشیں نہیں پڑے، ہٹوں تو دوسرے کی قسمت میں بادِ نسیم کے
 خوشگوار جھونکے، مگر کسکا قصور؟ طبعی میلان کا! یہہ اپنا اپنا ظرف ہے کسی نے
 اپنے لئے زہر کا پیالہ پسند کیا اور کسی نے آبِ حیات کا جام -

سید محمود حسن رفہعی
 فرسٹ ایر آرٹس

زما نے بھر کو یا رب راز دار مدعا کر دے

زمین کو تے قابل میں ادا شرط وفا کر دے
سجود آخری اے دل تہہ خنجر ادا کر دے
نہیں معلوم کیا سمجھے خدا جانے وہ کیا کر دے
جو اپنے ظالم بیجا کو بھی ہمزنگ وفا کر دے
تڑپ کبتک رہے دلمیں کوئی حسرت تو ہر آنی
وفا ممکن نہیں ظالم تو جور ناروا کر دے
قیامت ہو عیاں محشر میں آفت ہو تلاطم ہو
نقاب روئے زیبا وہ جو چہرے سے جدا کر دے
حباب آسا نہ اُتے ہر دم ہو ائے بکر ہستی میں
بقا مطلوب ہے اے دل تو اپنے کو نفا کر دے
جبین نیاز آکھیں غیر کے آگے نہ جھک جائے
برہمن پیش بت میرے لئے اتنی دغا کر دے
تڑپ کو دل پہہ کہتا ہے کسی کے نوک خنجر سے
پہنساہوں سخت آفت میں مہری حاجت روا کر دے
پنور پڑتے ہیں لہریں اُتے رہی ہیں جوش طوفان ہے
مہری کشتی کا رحمت کو خدا ایا ناخدا کر دے
نہ سودا مول لے اے دل کسکے زلف پہچان کا
وہ دیوانہ ہے اپنے کو جو پا بند بلا کر دے
میری دگ دگ میں ہو جوش جنوں سودائے الفت میں
نہ جائے حشر تک دل سے وہ مرض لادوا کر دے
رشید اچھا نہیں ہے ربطا ان شعلہ غداروں سے
کہیں ایسا نہ ہو برق تبسم سرمہ سا کر دے

از شاہ محمد ہارون فریدی رشید شاگرد حضرت فرید ما نپوری

”محبت پاگل پن ہے“

جنوری کا مہینہ تھا رات نہایت تاریک تھی ہوا نہایت سرد اور تیز تھی
جازا اپنے شباب پر تھا باہو نکلنے کی جرات نہ پڑتی تھی - ساری دنیا موت کی
چھوٹی بہن یعنی نیند سے ہمکنار تھی کہ یکا یک مہری آنکھ کھل گئی اور میں نے
بانسری کی ایک نہایت سریلی مگر درد ناک لے سنی رات کا وقت تھا مہری ہمت
نہ پڑتی تھی کہ باہو نکل کر بانسری بجانے والے کی صورت دیکھوں - بے ہنگام ڈراؤنے
قصے سنے تھے اور کچھ نہ کچھ یقین بھی تھا کہ واقعی دنیا میں چند ایسی ہستیاں
ہیں جن سے انسان کو نقصان پہنچ جا تا ہے مگر چونکہ بانسری می لے سے کچھ

واقف تھا اور ایسی آوازوں سے کان آشنا تھے اسلئے میں نے باہر نکلنے کی جرات کی - ایک ذنڈا ہاتھ میں لیکر دیے پاؤں گھر سے باہر نکلا - میں نے دیکھا کہ ایک شخص شریف صورت - نیک طہنت بانسری بجا رہا ہے - میں ٹھٹھا - جھچکا - دڑا اور پھر جرات کر کے اس کے قریب جا کھڑا ہوا - میں نے دیکھا کہ وہ شخص بانسری بجا رہا ہے اور اُسکی آنکھوں سے آنسو جا رہے ہیں - کچھ دیر تک میں اسے دیکھتا رہا اور خاموش رہا مگر جب اس شخص نے مہری طرف کچھ بھی توجہ نہ کی تو آخر کار میں نے مہر سکوت توڑا اور اس سے پوچھا کہ تم اسقدر رنجیدہ کیوں ہو کیوں اتنی درد ناک لے رہے ہو بانسری بجاتے ہو - اور رو کیوں رہے ہو مگر اس شخص نے مہری ان باتوں کا کچھ جواب نہ دیا بدستور بانسری بجا تا رہا جب میں نے بار بار اس سے یہی سوال کیا تو اس نے صرف اتنا کہا کہ 'جاؤ اپنا کام کرو تمہیں ہمسے کیا' مگر میں نے ماننا اور جواب بھی ضد کرنا تھا آخر اس نے مجھ سے پوچھا کہ تم مہری داستان سنکر کیا کرو گے مگر جب میں نے بہت اصرار کیا تو اس نے صرف اتنا کہا کہ مجھے ایک حسین سے محبت تھی اس نے زندگی بھر میرے ساتھ رہنے کا وعدہ کیا تھا اور وہ رہی میرے ساتھ رہی - زندگی بھر رہی مگر مہری نہیں اپنی زندگی بھر اور مجھے چھوڑ کر اس دنیا سے چلی گئی - مجھے اپنی زندگی اب دو بھر ہے - اُف اُف..... مجھ سے اس کے بغیر ایک لمحہ زندہ نہیں رہا جا تا - آخر آج وہ دن آہی گیا جب میں اس سے ملونگا - آج مہری اس زندگی کا آخری دن ہے - میں نے پوچھا "اسکا کیا مطلب اور تمہارا کیا ارادہ ہے" اس نے کہا کہ یہاں کا بھتا ہوا در یا ابھی بتائیکا کہ میرا کیا مطلب ہے - میں نے کہا دیکھو تم پاگل ہو گئے ہو صبر کرو اور صبر سے کام لو خود کشی اچھی نہیں مگر اسکا جواب صرف اس نے اتنا دیا کہ "میں پاگل ہوں - بیشک محبت پاگل پن ہے" - یہہ کہتے ہو اس نے پھر بانسری بجا نا شروع کر دیا تو یہی دیر میں اس نے بانسری بجا نا بند کر دیا اور در یا کی طرف چل دیا میں نے اسکا پیچھا کیا اور در یا کے قریب جا کر پکڑ لیا مگر فوراً وہ میرے ہاتھ سے چھوٹ گیا اور یہہ کہتا ہوا در یا میں کود پڑا کہ "میں پاگل ہوں ! محبت پاگل پن ہے" ! میں دھڑکن سا کت و مہوت کھڑا رکھیا - کچھ دیر میں اسکی لاش در یا کے اوپر نظر آئی اور غائب ہو گئی میں اُداس گھر واپس آیا اگرچہ مہری ادا سی قائم نہ رہی - مگر اب بھی جب میں بانسری کی آواز سنتا ہوں تو اس رات کا نقشہ آنکھوں میں آ جاتا ہے -

سید محمد نقی نقوی

فزیست ایر آرٹ